

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

**Řeka Jordán v pohledu přírodních
a společenských věd a její funkce
ve Starém zákoně**

Jordan Tomeš

Katedra Starého zákona
Vedoucí práce doc. Petr Sláma, Th.D.
Bakalářské studium
Evangelická teologie

Praha 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem „Řeka Jordán v pohledu přírodních a společenských věd a její funkce ve Starém zákoně“ napsal samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

V Lanškrouně dne 25. 4. 2016

Bibliografická citace

TOMEŠ, Jordan. *Řeka Jordán v pohledu přírodních a společenských věd a její funkce ve Starém zákoně*, Praha, 2016, bakalářská práce, 75 s. Evangelická teologická fakulta, Univerzita Karlova, vedoucí práce doc. Petr Sláma, Th.D.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá významem řeky Jordán. Na řeku se snaží dívat komplexně v pohledu přírodních, společenských a zejména biblických věd. Účelem práce je na základě pěti konkrétních starozákonních příběhů zjistit, jaká je funkce řeky Jordán ve Starém zákoně. Vhled přírodních a společenských věd do tohoto biblického bádání přináší zajímavé souvislosti a vede k zamyšlení, jak starozákonní řeka Jordán souvisí s řekou Jordán, která v Izraeli teče dnes.

Klíčová slova

Jordán, řeka, Izrael, Starý zákon, přejití, hranice

Summary

This bachelor thesis deals with the meaning of Jordan River. It tries to look at it complexly from natural, social and most notably biblical sciences' point of view. The purpose of this thesis is to define the function of the Jordan River in the Old Testament by looking at five specific Old Testament stories. The insight of the natural and social sciences brings interesting connections to the biblical research and leads to reflection about the relationship between the Old Testament Jordan River and the Jordan River that flows in Israel today.

Keywords

Jordan, river, Israel, Old Testament, crossing, border

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu své práce, doc. Petru Slámovi, Th.D., za jeho vedení, čas, postřehy a ochotu. Dále dík patří mým rodičům, bez jejichž vtipných nápadů, jak pojmenovat své děti, by tato práce vůbec nemohla vzniknout. Dále děkuji celé mé rodině, přátelům a Bohu za nekonečnou a neocenitelnou podporu.

Obsah

1. ÚVOD	9
1.1 Struktura práce.....	10
2. ŘEKA JORDÁN VE STAROVĚKÝCH TEXTECH	11
2.1 Etymologie	11
2.2 Výskyty ve Starém zákoně	12
2.3 Výskyty v Novém zákoně.....	14
2.4 Mimobiblické výskyty a apokryfy.....	15
3. POHLED PŘÍRODNÍCH VĚD	17
3.1 Geologická historie.....	17
3.2 Hydrografie.....	18
3.2.1 <i>Prameny</i>	18
3.2.2 <i>Přítoky</i>	19
3.3 Ekologický pohled.....	19
3.3.1 <i>Mrtvé moře</i>	21
3.3.2 <i>Pohled do budoucnosti</i>	22
4. POHLED SPOLEČENSKÝCH VĚD.....	24
4.1 Hydro-politická historie.....	24
4.1.1 <i>Období od 19. století po druhou světovou válku</i>	25
4.1.2 <i>Situace po druhé světové válce</i>	26
4.1.3 <i>Novodobá situace</i>	28
4.1.4 <i>Spolupráce</i>	29
5. FUNKCE JORDÁNU VE STARÉM ZÁKONĚ	31
5.1 Jarden a kořen עבר.....	31
5.2 Přejít Jordánu v knize Jozue.....	33
5.2.1 <i>Základní vymezení role Jordánu</i>	34
5.2.2 <i>Dar země a dar Zákona</i>	36
5.2.3 <i>Přejít Jordánu a přechod přes Rákosové moře</i>	36
5.2.4 <i>Předávání velení</i>	40

5.2.5	<i>Postavení kamenů</i>	41
5.2.6	<i>Ohrožení hraniční funkce Jordánu</i>	42
5.2.7	<i>Závěr</i>	45
5.3	Gedeón překračuje Jordán.....	45
5.3.1	<i>Transformační vlastnost Zajordání</i>	46
5.3.2	<i>Závěr</i>	47
5.4	Davidův návrat do Jeruzaléma.....	48
5.4.1	<i>Tři rozhovory</i>	48
5.4.2	<i>Transformační vlastnost Zajordání</i>	49
5.4.3	<i>Závěr</i>	51
5.5	Elijáš a Elíša.....	51
5.5.1	<i>Struktura příběhu</i>	52
5.5.2	<i>Transformace</i>	53
5.5.3	<i>Mojžíš a Jozue a Elijáš a Elíša</i>	54
5.5.4	<i>Novozákonní souvislosti</i>	56
5.5.5	<i>Závěr</i>	59
5.6	Uzdravení Naamána.....	60
5.6.1	<i>Jordán jako místo uzdravení a předzvěst křtu</i>	61
5.6.2	<i>Jordán jako místo smíření</i>	63
5.6.3	<i>Závěr</i>	65
5.7	Shrnutí biblické funkce řeky Jordán.....	66
5.8	Biblický a současný Jordán.....	69
6.	ZÁVĚR	71
	SEZNAM LITERATURY	73

1. Úvod

„Tvůj Zákon, Hospodine, přetéká porozuměním jako Eufrat vodou nebo jako Jordán v době žní.“¹

Můj zájem o řeku Jordán vznikl poměrně přirozeně už v raném věku. Asi není příliš těžké uhádnout, proč. Časté dotazy mého okolí na mé křestní jméno – ať už se jednalo o spolužáky, učitele či úřednice za přepážkami – mě vedly k přemýšlení o tom, co se za mým jménem vlastně skrývá. Jelikož dotazy, jakkoli byly zvědavé, se většinou daly jednoduše uspokojit vysvětlením, že se jedná o jakousi řeku v Izraeli, nikdy jsem se hlubším bádáním o významu svého jména a řeky Jordán nezabýval.

Díky studiu na Evangelické teologické fakultě jsem si začal postupně uvědomovat, že řeka Jordán skrývá hlubší význam a nečekanou symboliku. Četba biblických textů mě vedla k touze se nad tímto tématem hlouběji a systematictěji zamyslet. Uvědomoval jsem si, že pro komplexní pohled na tuto problematiku budu muset prozkoumat nejen známé starozákonní příběhy, ve kterých řeka Jordán hraje důležitou roli, ale že svůj pohled budu muset rozšířit i na nebiblické texty a vědy. To je také důvod, proč tato práce zahrnuje i pohledy přírodních a společenských věd. Jestliže se chceme zabývat tím, jakou roli hraje řeka Jordán ve Starém zákoně, je nezbytné vědět, jaká řeka to ve skutečnosti je a jakou roli má v historii.

Doufám, že tento komplexní přístup nám umožní vidět řeku Jordán v nových a zajímavých souvislostech, které mohou přinést obohacení našeho běžného chápání významu této řeky.

¹ Sír 24,26 (parafráze)

1.1 Struktura práce

Práce je rozdělena do pěti kapitol. Po této úvodní následuje druhá kapitola, ve které se nejprve budu zabývat etymologií názvu řeky Jordán. Dále se podívám na výskyty výrazu *jarden* v různých starověkých textech. Půjde především o Bibli a v ní zejména o Starý zákon. Krátce se ale podívám i na výskyty v Novém zákoně, apokryfních spisech a také na zmínky v nebiblické literatuře.

Ve třetí kapitole se na řeku Jordán podíváme z její přírodní stránky. Při čtení biblických knih máme často pocit, že Jordán je velká, silná řeka, které se nic nemůže postavit do cesty. Je taková i ve skutečnosti?

Čtvrtá kapitola sleduje politickou historii řeky Jordán, tedy to, jaký měla a má vliv na politické rozložení sil v oblasti a jaké spory se v souvislosti s ní v historii vedly. Kromě těchto sporů tato kapitola ale pojednává i o příležitostech k mezinárodní spolupráci, které řeka Jordán nabízí.

A konečně v páté kapitole, která tvoří jádro této práce, se hlouběji ponořím do pěti konkrétních starozákonních příběhů. V každém z nich se řeka Jordán nějakým způsobem vyskytuje, vždy ale v trochu jiném významu. Studium těchto starozákonních příběhů – které ale svým významem budou mnohdy zasahovat i do Nového zákona – se pokusím zodpovědět hlavní otázku této práce, tedy: jaká je funkce řeky Jordán ve Starém zákoně?

2. Řeka Jordán ve starověkých textech

Tato kapitola mé práce nejprve pojednává o významu a etymologii názvu řeky Jordán. Dále se zabývá výskyty termínu *jarden* ve Starém zákoně, v Novém zákoně, apokryfních spisech a mimobiblických spisech.

2.1 Etymologie

Původ názvu řeky Jordán se obvykle odvozuje od hebrejského kořene y-r-d. Sloveso ךרׁ v kmeni qal znamená „jít dolů, sejít, sestupovat“². Je to sloveso, které se ve Starém zákoně objevuje často, a to zejména v doslovném významu znamenajícím pohyb, tedy fyzicky někam dolů sejít. Má ale i další významy. Např. v kmeni hifil znamená „srazit“ a zní v tomto významu zejména v prorocké literatuře z úst Hospodinových jako výhružka.³ Také k vyjádření theofanie – tedy Hospodinova sestoupení ke svému lidu (například na hoře Sinaj) – se používá toto sloveso. Jméno řeky Jordán bychom tedy v souvislosti s kořenem ךרׁ mohli přeložit jako „řeka, která sestupuje“. Toto jméno by vhodně vystihovalo zejména dravější horní tok řeky před tím, než se vlévá do Galilejského jezera. Řeka také během svého toku překoná úctyhodný výškový rozdíl – od pramenů, nacházejících se pod horou Chermón (2 814 m. n. m.), vody Jordánu tečou až do Mrtvého moře, které se nachází 420 metrů pod hladinou světového oceánu (jedná se o vůbec nejnižší položené pevninské místo na světě).

Nabízí se ale i jiná vysvětlení. Jméno by mohlo být aramejského, či dokonce nešemitského původu. Písmena *-dn* by mohla odkazovat na indoárijské *don*, znamenající „řeka“ (tyto písmena se objevují např. v názvu řek Dunaj, Don či Dněstr). *Yr-* by pak mohlo ukazovat na indoevropské slovo pro „rok“ - *year* (v angličtině; v němčině podobně *das Jahr*). *Yr-dn* by tudíž mohlo znamenat

² PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, Praha: Kalich, 2006, str. 68

³ Např. Iz 43,14; Ez 26,20

„(celo)roční řeka“ – tedy řeka, která teče po celý rok a není závislá na srážkách.⁴ Jiní badatelé mají za to, že název souvisí se jménem Dan a že Jordán znamená „Danova řeka“.⁵

V arabštině se pro řeku Jordán používá označení *esh-Sheri'a* – „napajedlo“, nebo *esh-Sheri'a el-Kebireh*, „velká voda“. Pro dolní tok řeky se také vyskytuje výraz *esh-Shriat* – „brody“. Řekové řeku nazývali Αὐλός – flétna.⁶

2.2 Výskyty ve Starém zákoně

Hebrejský výraz pro řeku Jordán (*jarden* – יַרְדֵּן) se ve Starém zákoně vyskytuje celkem 183krát ve 164 různých verších. Většinou se vyskytuje s určitým členem (יַרְדֵּן־), pouze 14krát se objevuje bez členu. Devět z těchto čtrnácti výskytů se nachází v knize Numeri. Vůbec poprvé se v Bibli s výrazem *jarden* setkáváme ve třinácté kapitole knihy Genesis v příběhu o rozchodu Lota s Abramem:

„Lot se rozhlédl a spatřil celý okrsek Jordánu směrem k Sóaru, že je celý zavlažován, že je jako zahrada Hospodinova, jako země egyptská. To bylo předtím, než Hospodin zničil Sodomu a Gomoru. Proto si Lot vybral celý okrsek Jordánu a odtáhl na východ. Tak se od sebe oddělili.“⁷

V celém pentateuchu se výraz vyskytuje celkem 51krát, nejvíce v knihách Numeri (20 výskytů) a Deuteronomium (26 výskytů). V knihách Exodus a Leviticus se nenachází ani jedna zmínka. Více výskytů slova *jarden* než v celé tóře ale nacházíme v knize následující, tedy v knize Jozue. V ní je Jordán zmíněn

⁴ THOMPSON, Henry O., „*Jordan River*“, The Anchor Bible Dictionary, 3:954

⁵ Tamtéž

⁶ *Encyclopædia Britannica Online* [online], "Jordan River", navštíveno 3. 3. 2016, <http://www.britannica.com/place/Jordan-River>

⁷ Gn 13,10-11 ČEP

58krát, což je vůbec největší počet výskytů tohoto výrazu ze všech knih celého Starého zákona. Toto množství souvisí především s těmito dvěma fakty:

- V oddíle 3,1-5,1 se v knize Jozue vypráví příběh o zázračném přejití Jordánu a o následné stavbě kamenného památníku v Gilgálu, který měl Izraelcům a jejich synům tento přechod připomínat. V tomto úseku se výraz *jarden* vyskytuje celkem dvaadvacetkrát a jedná se tak o biblický úsek, který je tímto výrazem poset vůbec nejhustěji. Oddíl má dohromady 42 veršů – termín *jarden* se tak vyskytuje přibližně v každém druhém verši.
- V oddíle 13,1-19,51 Hospodin pověřuje Jozua, aby rozdělil jednotlivým izraelským kmenům dobyté území. V tomto úseku se výraz *jarden* nachází šestnáctkrát a používá se především k vymezení hranic mezi jednotlivými podíly. Většina z těchto jeho výskytů se pojí s hebrejským slovem גְבוּל¹ znamenající „hranice, pomezí“. V souvislosti s *jarden* se גְבוּל¹ objevuje v pasáži devětkrát jako substantivum a jednou i jako sloveso (גָּבַל – hraničit, sousedit).

V knize Soudců se Jordán vyskytuje spíše ojediněle a roztroušeně v jedenácti většinou navzájem nesouvisejících verších, v 1. Samuelově nacházíme dokonce pouze dva výskyty. Naproti tomu ve 2. Samuelově je Jordán zmíněn šestnáctkrát a pojí se převážně s králem Davidem, který přes něj opakovaně přechází. V 10,17 David Jordán přechází, aby bojoval s Aramejci; v 17,22 zase přes Jordán utíká před Abšalómem. V devatenácté kapitole se pak vrací do Jeruzaléma, aby se opět ujal vlády nad Judou a Izraelem. V této kapitole se výraz *jarden* vyskytuje devětkrát – tento Davidův návrat je tedy s řekou Jordán úzce spojen a obsahuje polovinu výskytů slova *jarden* v obou knihách Samuelových.

Knihy Královské obsahují dohromady třináct výskytů, z nichž většina (devět) souvisí s Eliášovými a Elišovými příběhy. V První královské se Eliáš jde

schovat k potoku Kerítu naproti Jordánu (17,3 a 5); ve Druhé královské pak nejprve Eliáš spolu s Elišou zopakují zázračné přejítí Jordánu, které se podobá již zmiňovanému přejítí celého izraelského lidu v knize Jozue; ihned poté je Jordán znovu zázračně překročen, tentokrát však již jen samotným Elišou (2,6-14). Se známým příběhem o uzdravení Aramejce Naamána se překvapivě s Jordánem pojí pouze dva verše (5,10 a 14); stejný počet výskytů najdeme i v příběhu o navracené sekyře, která Elišovu žákovi spadne do Jordánu (6,2 a 4).

Ve všech zbylých knihách Starého zákona se již výraz *jarden* vyskytuje pouze sporadicky – je v nich zmíněn dohromady jen sedmnáctkrát v šestnácti různých verších. Sedmkrát se Jordán objeví v obou knihách Paralipomenon, jednou v Jóbovi v souvislosti s bájným netvorem behemótem (40,23) a třikrát v Žalmech. Ve všech prorocích je zmíněn jen šestkrát (zejména v Jeremiášovi, kde je Jordán třikrát zmíněn v souvislosti se svými houštinami).

2.3 Výskyty v Novém zákoně

V Novém zákoně se pro řeku Jordán používá řecký výraz Ἰορδάνης, který se vyskytuje na patnácti místech v evangeliích. Nejčastěji ho nacházíme u Matouše, a to šestkrát. Mimo evangelia se ovšem nikde neobjevuje ani jednou. Devět ze všech výskytů se týká křtění v Jordánu Janem Křtitelem i samotným Ježíšem. Ve všech ostatních se Ἰορδάνης objevuje jako fráze πέραν τοῦ Ἰορδάνου, znamenající „za Jordánem“, „Zajordání“ či „na druhé straně Jordánu“ (dohromady se objevuje osmkrát) a slouží tak ke geografickému určení místa či směru⁸. V jednom výskytu (Mt 4,15) se jedná o nepřesnou citaci Izaiáše 8,23 (resp. 9,1 v závislosti na označení veršů).

⁸ Např. Mt 4,25: „A velké zástupy z Galileje, Desetiměstí, z Jeruzaléma, Judska i ze Zajordání ho následovaly.“ (ČEP)

2.4 Mimobiblické výskyty a apokryfy

Vůbec nejstarší dochovaná zmínka o řece Jordán pochází z doby 19. egyptské dynastie (tedy 13. – 12. stol. př. Kr.)⁹. Jordán je v nich nazýván *ya-ar-du-na*. V jedné z nich se pisatel v dopise ptá, „*jak může být Jordán překročen?*“¹⁰ Jedná se o satirický dopis, který píše egyptský úředník jménem Hori jako odpověď na dopis, který dostal od jednoho z písarů. Hori se v něm snaží vtipně a povýšeně ukázat na nedostatky svého kolegy.¹¹ Ačkoli je tedy dopis spíše satirického tónu, je tato první známá zmínka o překračování Jordánu velmi důležitá. Vypovídá o tom, že řeku zřejmě nebylo v té době snadné přejít.

Historik prvního století našeho letopočtu Josephus Flavius Jordán ve svých spisech opakovaně zmiňuje, zejména pak v desáté kapitole třetího dílu jeho Židovské války. V ní mimo jiné popisuje Genezaretské jezero a líčí, jak byl objeven pramen Jordánu. Filip I. Herodes prý nechal do jezera zvaného Fialé hodit plevy, které se poté našly v Jordánu, a tím bylo jezero Fialé určena jako jeden z pramenů.¹²

Římský přírodovědec a spisovatel prvního století našeho letopočtu Plinius Starší o Jordánu píše, že je to „*příjemná řeka (amnis amoenus), která se klikatí tak, jak jí to jen okolní krajina dovolí, sloužíc lidem, žijícím na jejích březích, až se konečně, jakoby s velkou neochotou, vlije do toho chmurného jezera, Mrtvého moře...*“¹³

Řeka Jordán se několikrát vyskytuje i ve starozákonních apokryfech, a to zejména v první knize Makabejské. V ní se Jordán objevuje osmkrát, většinou

⁹ PRITCHARD, James B. *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament* (ANET), str. 242

¹⁰ tamtéž, str. 477

¹¹ tamtéž, str. 476

¹² FLAVIUS, Josephus. *Válka židovská*. Překlad Jaroslav Šonka, Jaroslav Havelka. Praha: Academia, 2004, str. 270

¹³ „*Amnis amoenus et, quatenus locorum situs patitur, ambitiosus accolisque se praebens velut invitus Asphaltiten lacum dirum natura petit, a quo postremo ebibitur aquasque laudatas perdit, pestilentibus mixtas.*“ PLINIUS starší (Gaius Plinius Secundus), *Naturalis Historia*, kniha V, 15 [internet], navštíveno 27. 4. 2016, URL:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/5*.html

v souvislosti s pohybem jednotlivých vojsk. Další dva výskyty nacházíme v knize Judit. Poslední z apokryfních míst, která souvisí s řekou Jordán, je Sírachovec 24,26: „*Přetéká porozuměním [myslí se Zákon] jako Eufkrat vodou nebo jako Jordán v době žní.*“¹⁴

¹⁴ ČEP

3. Pohled přírodních věd

V následující kapitole budeme krátce zjišťovat, jak se na řeku Jordán dívají přírodní vědy. Jak tato řeka vypadá v zorném poli geologie, hydrografie a ekologie?

3.1 Geologická historie

Údolí řeky Jordán je součástí Velké příkopové propadliny, 6 000 kilometrů dlouhého geomorfologického jevu, který se táhne od Turecka až po oblast Mosambiku (východ Afriky). Před asi 25 – 30 milióny lety¹⁵ začal posun litosférických desek, který na povrchu země vytvořil velkou propadlinu. Dvě praskliny v zemské kůře se paralelně táhnou od Mosambiku skrze Etiopii, Rudé moře a Vádí al-Araba až k Mrtvému moři a údolí řeky Jordán.¹⁶ Okraje těchto dvou prasklin jsou na mapách jasně viditelné jako dvě strany Rudého moře a právě i jako údolí Jordánu.

Dolní část Jordánského údolí byla zformována dalším vrásněním před asi dvěma milióny lety.¹⁷ Došlo jím i k vytvoření nejnižší položeného místa na povrchu země, dna Mrtvého moře. Asi před 70 tisíci lety pak bylo území od dnešního Galilejského jezera až po celé Mrtvé moře tvořeno jedním velkým jezerem, tzv. jezerem Lisan.¹⁸ Hladina tohoto jezera se různě měnila, až nakonec asi před 14 tisíci lety jezero vyschlo a zanechalo za sebou Galilejské jezero, Mrtvé moře a řeku Jordán, která si postupně erozí vytvořila své koryto mezi těmito dvěma jezery.¹⁹ Přítomnost jezera Lisan ale přirozeně nedovoluje výskyt

¹⁵ ADAMS, Russell, ed. *Jordan: An Archaeological Reader*. Equinox Publishing Ltd, 2008. ProQuest ebrary, str. 9

¹⁶ THOMPSON, „*Jordan River*“, ABD, str. 3:955

¹⁷ Tamtéž

¹⁸ KAPTIJN, Eva, *Life on the Watershed: Reconstructing Subsistence in a Steppe Region using Archaeological survey: A Diachronic Perspective on Habitation in the Jordan Valley*. Sidestone Press, 2009. ProQuest ebrary, str. 14

¹⁹ THOMPSON, „*Jordan River*“, ABD, str. 3:955

povrchových archeologických pozůstatků z období paleolitu – lidé mohli oblast osídlit, až když jezero ustoupilo.²⁰

3.2 Hydrografie

Řeka Jordán má délku 360 kilometrů, což je dáno zejména tím, že její tok značně meandruje. Skutečná vzdálenost mezi jejími prameny a Mrtvým mořem je totiž jen 200 kilometrů. Plocha jejího povodí je 18 300 km² a zasahuje do pěti dnešních politických útvarů – Izrael, Jordánsko, Libanon, Sýrie a Západní břeh Jordánu.²¹

3.2.1 Prameny

Řeka vzniká spojením jejích čtyř hlavních zdrojů, které všechny pramení pod horou Chermón díky tajícímu sněhu z této hory. Nejzápadnější pramen je říčka Nachal Iyon (či Nahal Bareighit), která je i několikrát zmíněna v Bibli (עֵיוֹן - např. 1Kr 15,20²²). Druhým zdrojem je Hasbani (hebrejsky Snír – שְׁנִיר, viz Dt 3,9²³). Další zdroj je říčka Banias, která v Bibli zmíněná není. Banias pramení v jeskyni, která byla řeky považována za domov boha Pana. Herodes Veliký zde postavil chrám a jeho syn Filip I. Herodes ve stavění pokračoval a vybudoval zde známou Caesareu Filipovu.²⁴ Poslední a nejuvýchodnější pramen tvoří řeka Dan (arabsky Leddan), která je nejdelší a nejmohutnější z pramenů – do Jordánu přispívá 250 miliony metrů krychlových vody ročně (Hasbani a Banias do Jordánu přispívá každá jen 125 milióny metrů krychlových vody ročně).²⁵ Po soutoku těchto čtyř pramenů Jordán původně tekla přes bažiny Chulského údolí a

²⁰ KAPTIJN, Eva, *Life on the Watershed*, str. 15

²¹ WOLF, Aaron T., *Hydropolitics Along the Jordan River: Scarce Water and Its Impact on the Arab*. United Nations University Press, 1996. ProQuest ebrary, str. 7

²² „Ben-hadad krále Ásu uposlechl a poslal velitele se svými vojsky proti izraelským městům. Vybíl Ijón, Ábel-bét-maaku, celý Kinerót a celou zemi Neftalí.”

²³ „Chermón nazývají Sidónci Sirjón a Emorejci jej nazývají Senír.”

²⁴ THOMPSON, „Jordan River“, ABD, str. 3:956

²⁵ WOLF, *Hydropolitics Along the Jordan River*, str. 7

vléval se do jezera Chula (v Bibli nazývané jako jezero Meróm²⁶). Toto jezero a přilehlé bažiny však byly v padesátých letech dvacátého století vysušeny, aby se získala půda pro zemědělství.

3.2.2 Přítoky

Kromě čtyř zmíněných řek, které řeku Jordán utváří na úpatí hory Chermón, se za dva hlavní přítoky považují řeky Jarmúk a Jabok. Jarmúk se do Jordánu vlévá z východu 10 kilometrů jižně od Galilejského jezera a téměř zdvojnásobuje objem vod Jordánu.²⁷ Jarmúk tvoří hranici mezi Sýrií a Jordánskem, ve kterých také pramení. Ačkoli se jedná o největší přítok Jordánu, v Bibli tato řeka zmíněna není.

Druhým největším přítokem ale je známá biblická řeka Jabok (která se také odvozeně z arabštiny nazývá „Zarqa“). Množství vody, které tato řeka do Jordánu přináší, je asi sedmkrát menší než u řeky Jarmúk.²⁸ Řeka je vysoce znečištěná, protože odvádí odpad z hlavního a největšího města Jordánska, Ammánu, ve kterém žijí dvě třetiny obyvatel Jordánska. V Bibli je známá především tím, že je to řeka, u které Jákob svedl souboj s andělem, když se se svou rodinou vracel za svým bratrem.²⁹ Jabok také v době Starého zákona odděloval území Rúbenovců a Gádovců od Ammónovců.³⁰

3.3 Ekologický pohled

Čtenář Bible, neznalý současných poměrů na území dnešního Izraele, může snadno ze čtení starozákonních biblických příběhů nabýt dojmu, že řeka Jordán

²⁶ Joz 11, 5 a 7

²⁷ Přispívá do něj 400 milióny metrů krychlových vody ročně; WOLF, *Hydropolitics Along the Jordan River*, str. 7

²⁸ Podle zprávy jordánského ministerstva zemědělství z roku 2004 řekou Jabok proudí asi 60 miliónů m³ vody ročně; FARDOUS, Abdel-Nabi a kol., *Jordan National Report*, The Hashemite kingdom of Jordan – Ministry of Agriculture, 2004 [web], str. 15, navštíveno 22. 4. 2016, URL: http://www.iwmi.cgiar.org/assessment/files_new/research_projects/ICBA%20NationalReport_Jordan.pdf

²⁹ Gn 32

³⁰ Dt 3,16

je mohutný, majestátní a dravý tok. Pohled na realitu nám však nepříjemně ukazuje, že tomu tak dnes dávno není.

Aktuální stav řeky je od těchto idealistických představ dalece vzdálen. Kdybychom například ušli několik stovek metrů na jih od místa zvaného Jardenit, které je hojně navštěvováno jak turisty, tak lidmi toužícími po křtu na tomto poutním místě,³¹ byli bychom zřejmě překvapeni stejně jako newyorská teoložka a environmentalistka Christiana Peppard. Ta v jednom ze svých článků popisuje svou zkušenost:

„Řeka je přehrazena a voda z ní se odčerpává do podzemního potrubí, které vede do Tel Avivu. Je nahrazena proudem špatně vyčištěné napěněné odpadní vody tekoucí do suchého, kamenitého průplavu. Zde se z Jordánu stává povadlý, jedovatý proužek vody; jak varovná cedule, tak i samotný mysl drásající pohled na řeku ukazují na možné zdravotní riziko spojené se vstupem do vody. Několik stovek metrů severně pokračují nedočkaví křesťanští poutníci u Jardenitu se svými očištnými rituály a modlitbami, neznalí špinavé stoky níže po proudu.“³²

Jako v každé suché oblasti na celém světě, poptávka po vodě je i v údolí Jordánu a jeho okolí velká. Populace v oblasti roste a na řece je tak závislých stále více lidí. Voda řeky Jordánu se užívá jak pro průmysl a osobní užití obyvatelstva, tak hlavně pro zavlažovací účely v zemědělství.³³ V roce 1996

³¹ Není to však (ani údajně) místo Ježíšova křtu.

³² PEPPARD, Christiana Z., *Troubling waters: the Jordan River between religious imagination and environmental degradation*, Journal of Environmental Studies and Sciences (2013), „The river has been dammed, siphoned, redirected into underground pipes heading for Tel Aviv, and replaced by a spout of barely treated sewage that foams into a dry, rocky canal. Here, the Jordan is a limp, toxic strip of river; a warning sign and convincingly sobering image portray the health hazard posed by entering the water. A few hundred meters north, eager Christian pilgrims continue their ritual purifications and prayers at Yardenit, oblivious to the defiling sludge just downstream.“ Str. 112

³³ Izrael v roce 1996 73% svých veškerých zásob vody využíval k zemědělským účelům, 22% k osobním účelům obyvatel a 5% k průmyslovému užití; WOLF, *Hydropolitics Along the Jordan River*, str. 10

využívaly všechny státy v povodí řeky mezi 95 až více než 100 procenty ze svých obnovitelných zásob čerstvé vody.³⁴

Od poloviny dvacátého století se tak proud dolního toku řeky (tedy v úseku od Galilejského jezera až do ústí řeky) zmenšil o devadesát procent. Příčinou tohoto radikálního úbytku vody v proudu řeky je jak větší odběr, tak vodohospodářské stavby, které byly v této době na řece postaveny.³⁵ Nejdůležitější z nich je Národní rozvaděč vody (*The National Water Carrier*), největší vodní dílo v Izraeli, který vodu z Galilejského jezera rozvádí do hustěji obydlenějších a sušších částí země.³⁶ Tímto rozvaděčem může být každou hodinu z jezera odčerpáno až 72 tisíc metrů krychlových vody.³⁷ Zpráva NATO z roku 2009 říká, že do Jordánu nyní vůbec žádná voda z Galilejského jezera právě kvůli Národnímu rozvaděči vody nepřitéká. Jordán je v tomto dokumentu označován jako „*bahnitá a znečištěná řeka*“.³⁸

3.3.1 Mrtvé moře

NATO v roce 2009 vydalo ve spolupráci s předními mezinárodními i regionálními experty výše zmíněnou zprávu o stavu povodí řeky Jordánu. Mimo jiné v ní tvrdí, že hladina Mrtvého moře každoročně klesne o jeden metr.³⁹ To je způsobeno několika příčinami.

Primárně tím, že z Galilejského jezera – hlavního zdroje řeky Jordán – Izrael učinil zásobárnu vody pro celou zemi a žádná voda tak do Jordánu kvůli

³⁴ Tamtéž, str. 1

³⁵ GUNKEL A., LANGE J. *New insights into the natural variability of water resources in the Lower Jordan River Basin*. Water Resources Management, 2012, str. 976

³⁶ *The National Water Carrier*, The Jewish Agency for Israel [internet], navštíveno 22. 4. 2016, URL: <http://www.jewishagency.org/six-day-war/content/24333>

³⁷ WALDOKS, Ehud Zion. *Inside the National Water Carrier*. The Jerusalem Post, 2008 [internet], navštíveno 25. 4. 2016, URL: <http://www.jpost.com/Israel/Inside-the-National-Water-Carrier>

³⁸ LIPCHIN, C., SANDLER, D. a CUSHMAN, E., *The Jordan River and Dead Sea Basin: Cooperation amid Conflict*. Dordrecht, Netherlands: Springer in Cooperation with NATO Public Diplomacy Division, 2009, Str. XIV

³⁹ LIPCHIN a kol., *The Jordan River and Dead Sea Basin* str. XIII; 56

Národnímu rozvaděči vody nepřitéká. Druhý důvod je odběr vody z řeky Jarmúk, největšího přítoku Jordánu. Z ní vodu ve velkém množství odebírají všechny státy, kterými tato řeka protéká (tedy Sýrie, Jordánsko a Izrael). V horním toku této řeky Sýrie postavila systém přehrad, kterými vodu z řeky zachytává.⁴⁰ V roce 2005 těchto přehrad bylo postaveno již čtyřicet dva.⁴¹ Jordánsko vodu z řeky odebírá svým tzv. Kanálem krále Abdulláha, postaveným v sedmdesátých letech.

Z těchto důvodů se z Jordánu stal spíše jen potůček, který do Mrtvého moře přispívá jen zlomkem svého původního proudu. Odhaduje se, že z řeky Jordán do Mrtvého moře každoročně průměrně teče asi 200 milionů m³ vody z původních 1 600 milionů m³, tedy pouze jedna osmina.

Minerální vody Mrtvého moře se také využívají k průmyslovým činnostem. Jak Izrael, tak Jordánsko z nich některé minerály těží, zejména pak draslík, sodík a bróm.⁴²

Všechny tyto důvody vedou k radikálnímu snižování hladiny Mrtvého moře. Jako řešení NATO ve svém dokumentu připomíná návrh z roku 1994, který přišel s nápadem čerpat vodu do Mrtvého moře z Rudého moře. Tento plán je od té doby ve vývoji. Další možností by bylo odsolování vody ze Středozemního moře, čímž by se mohl posílit tok řeky Jordán. Uskutečnění těchto plánů by ale bylo velice nákladné a je také potřeba důkladně prozkoumat jejich případné důsledky.⁴³

3.3.2 Pohled do budoucnosti

Navíc se očekává, že se ekologická a hydrologická situace v okolí řeky Jordán bude ve dvacátém prvním století spíše zhoršovat. Region je považován za jeden

⁴⁰ V roce 1996 bylo již funkčních 27 přehrad s kapacitou 250 mil. m³. V plánu bylo tuto kapacitu ještě zvýšit. Viz: WOLF, *Hydropolitics Along the Jordan River*, str. 65

⁴¹ LIPCHIN a kol., *The Jordan River and Dead Sea Basin*, str. 54

⁴² Tamtéž, str. 56-57

⁴³ LIPCHIN a kol., *The Jordan River and Dead Sea Basin*, str. 58 - 59

z regionů, které jsou nejnáchylnější na globální změny klimatu.⁴⁴ Řeka tak nutně ucítí důsledky globálního oteplování a změn, které tento jev provází. „Pro obyvatele žijící na Blízkém východě v oblasti řeky Jordánu mohou tyto změny mít okamžitý a zničující dopad. Zdroje vody jsou již nyní nedostatečné a příliš zneužívané a letní teploty v pouštních regionech mohou obvykle dosahovat až 45°C, nebo i více.“⁴⁵ Členové Institutu pro meteorologii a klimatický výzkum z univerzity v Karlsruhe ve své simulaci klimatických změn v regionu upozorňují na to, že v příštích letech dojde k úbytku srážek asi o 20 procent.⁴⁶ Také se domnívají, že v oblasti ubude ploch pokrytých sněhem, což by mohlo zmenšit tok řeky Jordán, která právě ze sněhu hory Chermón pramení.⁴⁷

Christiana Peppard tak dochází k závěru:

„Hydrologické problémy se v nadcházejících letech budou pouze stupňovat. Z ekologického hlediska je tedy řeka Jordán pod velkým tlakem – je dokonce ohrožená.“⁴⁸

⁴⁴ „The region is considered to be among the most vulnerable to global climate change effects.“ SMIA TEK, G., KUNSTMANN, H. a HECKL, A., *High-resolution climate change simulations for the Jordan River area*, Journal of Geophysical Research, 2011, str. 1

⁴⁵ SAMUELS, R., *Extreme value indicators in highly resolved climate change simulations for the Jordan River area*. Journal of Geophysical Research, 2011, str. 17

⁴⁶ SMIA TEK, KUNSTMANN, a HECKL, *High-resolution climate change simulations for the Jordan River area*, str. 12

⁴⁷ Tamtéž

⁴⁸ PEPPARD, *Troubling waters*, str. 112

4. Pohled společenských věd

V následující kapitole vyměníme optiku přírodních věd za optiku věd společenských. Konkrétně nás bude zajímat společný pohled historický a politický.

4.1 Hydro-politická historie

Voda na blízkém východě odjakživa hrála velkou roli v dějinných událostech, týkajících se jak této oblasti, tak i ve svých důsledcích celého světa. Rozhodovala, kde lidé mohou žít, a kde ne, nutila lidi stěhovat se a hledat nové domovy, vedla k mnohým válkám, ale i pokusům o spolupráci. To vidíme i v biblické literatuře – bylo to sucho, co vyhnalo Jákoba a jeho syny do Egypta, což následně vedlo k zotročení jeho potomků a v důsledku i k jejich sjednocení pod Mojžíšem o několik set let později. Řeka Jordán také v historii hrála důležitou roli jako hranice a zdroj vody – ačkoli je tato řeka nejmenší řekou z těch hlavních zdrojů vody v oblasti (má asi padesátkrát menší průtok než Nil a asi dvacetkrát menší než řeka Eufrat)⁴⁹, tak je popisována jako řeka, která „*zažila nejvíce vážných mezinárodních konfliktů o vodu než kterákoli jiná řeka na blízkém východě... a... je také největším možným ohniskem dalších budoucích sporů.*“⁵⁰

Americký profesor geografie a hydrologie Aaron T. Wolf ve své knize *Hydropolitics Along the Jordan River: Scarce Water and Its Impact on the Arab* mimo jiné důsledně popisuje, jak velkou roli měla voda řeky Jordán na historické události v této oblasti. Ve druhé kapitole této své knihy nabízí dějinný pohled na události zejména dvacátého století, spojené s formováním státu Izrael a

⁴⁹ WOLF, *Hydropolitics Along the Jordan River*, str. 2

⁵⁰ Tamtéž

následnými spory s okolními zeměmi, které tento stát provází od jeho vzniku až dodnes.

4.1.1 Období od 19. století po druhou světovou válku

Židovské nacionalistické hnutí (tzv. sionismus) se začalo probouzet zvláště ve druhé polovině devatenáctého století. Když pak během první světové války začalo být jasné, že rozpad Otomanské říše – pod níž území požadované sionistickým hnutím patřilo – je nevyhnutelný, zahájili její možní dědicové jednání o tom, jak území rozdělit. V té době mezi sebou jednali zejména Francouzi, Britové, Židé a Arabové, každý se svými vlastními zájmy a požadavky, mezi kterými velkou roli hrála i vzácná voda řeky Jordán.⁵¹ Po konci první světové války nakonec Britové získali správu nad územím Palestiny; Francouzi ovládali Sýrii.

Obyvatelstvo Palestiny bylo v té době z větší části arabské, počet židovského obyvatelstva ale zejména skrze rozsáhlou migraci rostl vysokou rychlostí. Zatímco v roce 1922 tvořilo 83 tisíc židovských obyvatel pouze jedenáct procent celkového obyvatelstva Palestiny, v roce 1942 v Palestině žilo již bezmála půl milionu Židů, tedy téměř rovná třetina celkového místního obyvatelstva.⁵² Velkými podněty k migraci bylo jak rostoucí sionistické hnutí, tak nastupující totalitní vláda Adolfa Hitlera v Německu. Celková populace Palestiny se také mezi lety 1922 a 1942 více než zdvojnásobila, což vyvolávalo otázky ohledně toho, kolik migrantů je vůbec tento region schopen z důvodu nedostatku vody přijmout.⁵³ Všechny tyto faktory přirozeně vedly k velké nespokojenosti většinového muslimského obyvatelstva a k mnoha krvavým střetům mezi oběma stranami.

Britové se situaci snažili řešit tím, že stanovili kvóty, určující, kolik Židů smí do země přijít. Jak Židé, tak i muslimové byli s těmito kvótami nespokojení –

⁵¹ Tamtéž, str. 17

⁵² Tamtéž, str. 29

⁵³ Jen v letech 1930 – 1939 do Palestiny přišlo 240 tisíc migrantů, z čtrnáctiny většiny židovských.

Židé požadovali jejich uvolnění a muslimové zase jejich zpřísnění či přímo zákaz vstupu nově příchozím Židům.⁵⁴

V roce 1937 situace došla tak daleko, že se Britové rozhodli dát každé straně to, po čem touží. Přišli s plánem rozdělit zemi na tři samostatné části – Židé by pro sebe získali Galileu a pobřeží Středozemního moře, Britové stálou základnu v Jeruzalémě s koridorem k moři a Arabové pak zbytek Palestiny a Zajordání.⁵⁵ Poté ale přišla druhá světová válka a plánování bylo pozastaveno.

4.1.2 Situace po druhé světové válce

Na začátku roku 1947 Velká Británie předala pravomoc v regionu Spojeným národům. Ty navrhly území rozdělit na dva celky. Židé by dostali tři klíčové oblasti, bez kterých by podle nich nebyl samostatný stát možný – jedním z těchto území byl i horní tok Jordánu spolu se severní Galileou (zbylé dvě byla oblast pobřeží s velkými městy a poušť Negev, vhodná k osidlování přistěhovalými Židy).⁵⁶ Arabové by získali zbylé území Palestiny. Židé s tímto plánem nakonec souhlasili, Arabové jej ale odmítli. Když tedy Britové z Palestiny se svými vojsky v květnu 1948 odtáhli, vyhlásili Egypt, Jordánsko, Irák, Sýrie, Libanon a Saudská Arábie tomuto nově vzniklému státu Izrael válku. Některé boje se svedly i o zdroje vody – např. hranice mezi Sýrií a Izraelem po této válce vedla deset metrů za východním břehem Galilejského jezera.⁵⁷

V roce 1951 Izrael ohlásil své vodohospodářské plány – aby uživil své stále rostoucí obyvatelstvo, rozhodl se vysušit jezero Chula v horním toku řeky Jordán i s okolními bažinami. Získaná půda by se tak dala použít k zemědělským účelům. Součástí plánů byla i stavba rozvaděče, který by vedl vodu z horního

⁵⁴ WOLF, *Hydropolitics Along the Jordan River*, str. 37. Tyto kvóty byly důsledně dodržovány i během druhé světové války a měly tak za důsledek mj. i to, že během války Britové nesouhlasili s mimořádným přijetím 10 tisíc židovských dětí ze střední Evropy.

⁵⁵ Tamtéž, str. 38

⁵⁶ Tamtéž, str. 42

⁵⁷ Tamtéž, str. 43

toku směrem k pobřeží a dále do Negevské pouště. Izraelci nejprve tento rozvaděč začali stavět severně od Galilejského jezera, syrské dělostřelectvo ale stavební stroje vytlačilo níže na severozápadní břeh jezera. V tomto střetu o vodu byla Sýrie úspěšná – voda v jezeru je totiž slanější než ta, která do něj z Jordánu teče. Izraelci tedy odklonili několik příliš slaných říček tekoucích do jezera. I tak ale musí vodu čerpanou rozvaděčem uměle od soli filtrovat. Navíc, z původního místa by voda potrubím tekla na jih přirozeně; na novém místě musí být voda pracně 250 metrů čerpána do výšky.⁵⁸ Národní rozvaděč vody byl uveden v chod v roce 1964.⁵⁹

Další spory, ve kterých hrál Jordán velkou roli, na sebe nenechaly dlouho čekat. V roce 1965 začaly okolní arabské státy jako reakci na dokončení Národního rozvaděče vody přehrazovat řeky Hasbani a Baniás, tedy dva z pramenů Jordánu. Tok řeky Hasbani chtěli přehradit tak, aby vedl do libanonské řeky Lítání, Baniás zase do řeky Jarmúk. Úspěšné provedení tohoto plánu by zmenšilo množství vody v Národním rozvaděči asi o třetinu a mírně by zvýšilo salinitu Galilejského jezera. Arabské státy by také tímto způsobem vyřešily svůj vlastní nedostatek vody. Izrael reagoval ostřelováním stavebních strojů tanky. Práce na už i tak technicky náročném přehrazování pramenů Jordánu tedy nakonec byly zastaveny.⁶⁰

Tento spor nakonec vedl ke známé šestidenní válce v červnu 1967. V té Izrael mimo jiné získal i Golanské výšiny, čímž zabezpečil prameny Jordánu a jakékoli jejich odklonění arabskými státy se tak stalo nemožné. Dobytím západního břehu Jordánu zase Izraelci získali pobřežní kontrolu nad celým tokem řeky Jordán.

⁵⁸ Tamtéž, str. 45

⁵⁹ Tamtéž, str. 49

⁶⁰ Tamtéž, str. 49 – 51; LIPCHIN a kol., *The Jordan River and Dead Sea Basin*, str. 51

4.1.3 Novodobá situace

Po další arabsko-izraelské válce v roce 1973 (tzv. Jomkipurská válka) se těžiště konfliktu přesunulo a stala se z něj spíše izraelsko-palestinská záležitost. Začaly se vést spory o limity čerpání vody z Jordánu a také o podzemní vody.⁶¹ Stát Izrael převedl již po šestidenní válce veškerou jak povrchovou, tak podzemní vodu západního břehu Jordánu do svého veřejného vlastnictví. Voda se tak musí vyměřovat a uplatňují se na ni limity, podle kterých se rozděluje. Jakékoli nekontrolované a rozsáhlé čerpání podzemní vody by totiž mohlo znamenat, že do studní pronikne slaná voda. Místní palestinské obyvatelstvo s těmito pravidly přirozeně nesouhlasí – před okupací Izraelem území takové kontrole nepodléhalo. Na příklad studny mohly být kopány soukromými vlastníky půdy. Nyní je potřeba izraelského souhlasu.⁶²

Spotřeba vody v Západním břehu Jordánu, okupovaném Izraelem, je nyní méně než 60 litrů na osobu za den (tento údaj navíc nepočítá s tím, že kvůli staré infrastruktuře se asi ještě padesát procent z tohoto množství vody ztratí).⁶³ To je ovšem méně, než je potřeba ke splnění základních lidských potřeb – Světová zdravotnická organizace (WHO) jako denní minimum pro splnění potřeb jednoho člověka označuje 100 litrů vody. Systém distribuce a čištění vody je zde zastaralý a nedostatečný, což vede k ekologickým i zdravotnickým problémům a ke znečišťování již tak vzácných zdrojů vody.⁶⁴ Podle zprávy NATO je „nedostatečný přístup k vodě na palestinském území tím hlavním faktorem přispívajícím k obecnému stavu chudoby palestinského obyvatelstva.“⁶⁵

Podobně jako v minulých letech tento nedostatek vody vede ke sporům. Ty se však nyní místo zbraněmi vedou spíše v médiích a politice. Palestinci odsuzují přístup a pravidla Izraelců, ti se brání tím, že ukazují na svůj vlastní nedostatek

⁶¹ WOLF, *Hydropolitics Along the Jordan River*, str. 60

⁶² Tamtéž, str. 61-62

⁶³ LIPCHIN a kol., *The Jordan River and Dead Sea Basin*, str. 76

⁶⁴ Pouze 70% vesnic v oblasti je napojeno na vodovodní systém a více než 50% vesnic není napojeno na odpadní vody.

⁶⁵ LIPCHIN a kol., *The Jordan River and Dead Sea Basin*, str. 79

vody a obviňují Palestince z toho, že s vodou špatně nakládají. Mezi oběma stranami sice bylo uzavřeno několik dohod (viz následující kapitola), napjatý stav v regionu ale nadále trvá.

4.1.4 Spolupráce

Dějiny řeky Jordán nejsou jen dějinami nekonečných sporů a válek. To, že řeka Jordán zasahuje svým povodím do několika různých států, sice zapříčiňuje mnohé konflikty, na druhou stranu ale tento fakt také dává možnost (či přímo nutnost) politické spolupráce na řešení hydrologických problémů, které jsou s touto řekou v souvislosti s nedostatkem vody v regionu úzce spojeny. Na závěr této kapitoly proto uvádím několik příkladů, kdy voda řeky Jordán vedla spíše než k výstřelům ke společným rozhovorům za jednacím stolem.

Americký prezident Eisenhower krátce po skončení šestidenní války v roce 1967 předložil plán jednoduše nazvaný „*A Proposal of our Time*“ (doslova „Nabídka naší doby“). Hlavním bodem tohoto plánu byla stavba tří jaderných elektráren (v Egyptě, v Jordánsku a v Izraeli), které by primárně sloužily k odsolování vody. Jejich sekundární využití by byla výroba elektrické energie. Elektrárny by byly schopny vytvořit asi 1 400 miliónů m³ vody ročně, což se přibližně rovná celému ročnímu přirozenému průtoku řeky Jordán. Na jejich stavbě by se podílely všechny státy v oblasti a všechny by z nich měly užitek – větší množství vody v oblasti by dovolovalo osídlit nové suché oblasti, díky čemuž by mnozí uprchlíci našli obživu i zaměstnání. Důležitá by ale byla i samotná spolupráce mezi Izraelem a okolními arabskými státy. Z plánu nakonec sešlo jak z ekonomických, tak z i politických a bezpečnostních důvodů (přinášet jadernou technologii do tohoto nestálého regionu by bylo riskantní), několikaletá spolupráce na jeho přípravě ale ukázala, že kooperace při řešení nedostatku vody v oblasti je možná.⁶⁶

⁶⁶ WOLF, *Hydropolitics Along the Jordan*, str. 52 - 54

Dalšími příklady spolupráce jsou smlouvy uzavřené mezi Izraelci a Palestinci v Oslu v letech 1993 a 1995 (tzv. *Oslo Agreement I* a *Oslo Agreement II*). Podstatné je, že v nich Izrael mimo jiné uznával práva Palestinců na vodu z Jordánu (tato práva však nebyla přesně vymezena). Tyto smlouvy dnes však již neplatí. „Rozhodnutí učiněná v rámci těchto mechanismů [týkajících se vodní správy] byla ve prospěch Izraele – měla hlavně zachovat status quo stávajícího užívání vody Izraelem.“⁶⁷ Některé z dohod, týkajících se vody v regionu, však stále trvají.⁶⁸

V roce 1994 také došlo k uzavření izraelsko-jordánské mírové smlouvy.⁶⁹ V ní se obě strany zabývaly i vodními zdroji obou zemí. Došlo v ní k rozdělení horního toku Jordánu i Jarmúku mezi obě země a stanovila se pravidla pro zadržování vody v přehradách a pro budoucí hydrologický vývoj v oblasti.⁷⁰ Byl taktéž ustanoven společný výbor pro záležitosti týkající se vody (*Joint Water Committee*), který se schází jak pravidelně, tak dle potřeby.⁷¹

⁶⁷ LIPCHIN a kol., *The Jordan River and Dead Sea Basin*, str. 79

⁶⁸ Tamtéž, str. XVII

⁶⁹ Celým názvem: *Mírová smlouva mezi Státem Izrael a Jordánským hášimovským královstvím*

⁷⁰ LIPCHIN a kol., *The Jordan River and Dead Sea Basin*, str. XVIII

⁷¹ Tamtéž, str. 55

5. Funkce Jordánu ve Starém zákoně

V předcházejících kapitolách jsem se snažil dívat se na řeku Jordán z několika rozdílných pozic. V první kapitole jsem se zabýval distribucí pojmu řeky Jordán jak v biblických textech, tak i v jiných mimobiblických starověkých literárních útvarech. Poté jsem zkoumal, jaký pohled na řeku zaujímají různé přírodní i společenské vědy. V hlavní části této práce se vrátím k Bibli a pokusím se ukázat na několik možných významů a rolí řeky Jordán v biblickém kontextu. Rád bych ale na paměti stále měl i to, co jsem konstatoval během zmíněných přírodních a společenských studií. Tyto studie nám totiž ve srovnání s tím, co se o řece píše v Bibli, nabízí zajímavé otázky. Jak souvisí onen biblický Jordán s tou řekou, která v Palestině teče *dnes*? Mění dnešní danosti řeky to, jak se na řeku díváme v Bibli? Ubírá její dnešní např. ekologický stav něco z jejího symbolického významu?

V této kapitole se nejprve podívám na souvislost výrazu *jarden* s hebrejským kořenem עבר. Ústředním bodem kapitoly poté bude pohled na několik konkrétních starozákonních příběhů, ve kterých Jordán hraje důležitou roli. Zabývat se budu těmito příběhy: přechod Jordánu Izraelity vedenými Jozuem (Joz 3-4); pronásledování Midjanců Gedeónem (Sd 8); Davidův návrat do Jeruzaléma (2S 19); nanebevzetí Elijášovo (2Kr 2); uzdravení Naamána (2Kr 5). U každého z nich se budu ptát na několik věcí: jaká je role řeky Jordán v *tomto* příběhu? Jak tato konkrétní role souvisí s těmi z ostatních příběhů? A souvisí příběh nějak s tím, jak se na Jordán dívá Nový zákon? Na závěr kapitoly se pokusím shrnout to, co během těchto pěti příběhů o funkci řeky Jordán zjistíme, a srovnat tento biblický význam řeky s její dnešní rolí.

5.1 Jarden a kořen עבר

Zajímavá a důležitá je souvislost výrazu *jarden* s různými tvary kořene עבר. Sloveso עבר ve kmeni qal znamená „přejít, překročit“ a je to jediné sloveso,

kteře se ve Starém zákoně v souvislosti s překračováním řeky Jordán objevuje. Celkem 61krát se v 57 různých verších objevuje toto sloveso ve významu „překročit/přejít/přebrodit Jordán“. Řeka Jordán se tedy téměř v celé třetině svých starozákonních výskytů objevuje právě v souvislosti s tímto slovesem. Nadto se toto sloveso několikrát pojí i se slovem מים (voda), kterým je Jordán ve Starém zákoně na několika místy označen.⁷²

Další spojitost kořene עבר a řeky Jordán je ve výrazu, který se v ekumenickém překladu nejčastěji překládá jako „Zajordání“, případně „před Jordánem“,⁷³ „na druhé straně Jordánu“⁷⁴ či „na této straně Jordánu“⁷⁵ v závislosti na tom, na jaké straně řeky se vyskytuje mluvčí či postavy v příběhu. V hebrejštině se k tomuto vyjádření používá slovo עֵבֶר, a to buď samostatně, nebo mnohem častěji s předponami בְּ nebo מִן. Ve všech případech je slovo použité přímo před výrazem *jarden*. Samostatně je עֵבֶר užit pouze dvakrát, ovšem jako בְּעֵבֶר 27krát a jako מֵעֵבֶר 15krát, dohromady tedy 44krát. Po předložce מֵעֵבֶר je k *jarden* vždy navíc přidána proklitická předložka לְ, výsledný tvar tedy zní מֵעֵבֶר לְיַרְדֵּן (případně bez členu לְיַרְדֵּן). Tento tvar v naprosté většině svých výskytů označuje tu oblast, která je na východ od Jordánu, a v ekumenickém překladu se většinou překládá jako Zajordání. U druhé a častější varianty – בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּי – většinou není zcela jasné, kterou stranu Jordánu označuje. Často je tedy třeba pomoci si zhodnocením kontextu, ve kterém je výraz užit. Starozákonní pisatelé si tuto nesnáz zřejmě uvědomovali, a tak nám v některých verších pomohli doplněním dalších slov. Nejčastěji se jedná o מִזְרָח (východ). Jako dobrý příklad slouží Jozue 12,1 a 7. V každém z těchto dvou veršů se objevuje totožný výraz בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּי a v každém označuje jinou stranu Jordánu. Pomocí dalších slov v textu,

⁷² Např. 2S 17,21

⁷³ Např. Dt 1,5

⁷⁴ 1S 31,7

⁷⁵ Joz 9,1

označujících geografickou polohu či směr, jsme však schopni bezpečně usoudit, jakou stranu Jordánu měl pisatel zrovna na mysli.

Třetí způsob spojení kořene עבר s řekou Jordán je slovo מַעְבְּרָה, případně הַעֲבָרָה (2S 19,19). Toto slovo v souvislosti s výrazem *jarden* znamená „brod“ a objevuje se spolu s ním v pěti verších vždy v plurálu feminina jako מַעְבְּרוֹת הַיַּרְדֵּן, tedy „jordánské brody“.⁷⁶

Kořen עבר se tedy ve spojení s řekou Jordán může vyskytovat zaprvé jako sloveso, zadruhé jako výraz označující pravou či levou stranu řeky a zatřetí jako substantivum znamenající „brod“. Sečteno a podtrženo se tyto různé tvary odvozené od kořene עבר vyskytují ve spojení s řekou Jordán dohromady 110krát ve stu různých verších. To činí celých šedesát procent všech výskytů výrazu *jarden* ve Starém zákoně. Řeka Jordán je tedy zcela právem spojována hlavně v souvislosti s jejím přecházením. Zjistili jsme, že k tomuto vyjádření se vždy používají různá slova odvozená od kořene עבר.⁷⁷

5.2 Přechod Jordánu v knize Jozue

Příběh o přejití řeky Jordán, který je zapsán ve třetí a čtvrté kapitole knihy Jozue, je jedním z klíčových příběhů týkajících se izraelského sebezpochození. Cesta z Egypta, která Izraelcům trvala tak dlouho, je u konce. Izraelci z Egypta vyrazili ve dvanácté kapitole knihy Exodus a na cestě jsou i ve zbylých knihách Mojžíšových (svým exodem tak stráví většinu pentateuchu). Událostí, zaznamenanou na začátku knihy Jozue, jejich exodus konečně končí – přechod řeky Jordán znamená příchod do cílové destinace. Znamená taky splnění zaslíbení, které Abraham od Hospodina opakovaně dostával.⁷⁸

⁷⁶ Jedinou výjimku tvoří již zmíněný výskyt v 2S 19,19, kde se objevuje הַעֲבָרָה, jde tedy o singulár feminina; v jiných biblických výskytech může slovo znamenat i „průsmyk“.

⁷⁷ Kořen עבר funguje analogicky i v kombinaci se slovem נָהַר (řeka); fráze „za řekou“ většinou znamená „za Eufratem“ a znovu záleží, na jaké straně se pisatel nachází (např. Gn 31,21 značí západní směr, Joz 24,2 východní směr)

⁷⁸ Viz např. Gn 12,7; 13,14-15; 17,7-8

5.2.1 Základní vymezení role Jordánu

Pokyn k přejití Jordánu, který Jozue od Hospodina na samém začátku knihy dostává (1,2), je nakonec splněn, nejedná se ale jen o nějaké obyčejné přebrození řeky. Poté, co kněží nesoucí schránu smlouvy vstoupí do řeky, se vody zastaví a postaví jako hráz a celý lid přejde ve velkém procesí. Nadpřirozené jevy, které přechod doprovázejí, a liturgický způsob, kterým je příběh zapsán, jasně ukazují na to, jak je tato událost pro Izrael důležitá. Izrael v ní překračuje hranici, která jej dělila od zaslíbené země – od domova, po kterém Izraelci tak toužili.

Jak již víme z přírodovědné části této práce, řeka Jordán není ani příliš široká, ani příliš hluboká. Při přechodu této řeky by bylo nutné překonat její asi třicetimetrovou šířku a hloubku pohybující se od půl metru ke třem metrům.⁷⁹ Většinou by tedy nebyl velký problém řeku přejít, pisatel knihy Jozue nás však upozorňuje, že byla zrovna doba žní, během které bývá Jordán rozvodněn (3,15). Řeka Jordán je přesto spíše než fyzickou překážkou symbolickou hranicí či bariérou, kterou je nutné překonat – její šířka a hloubka spočívají v této její symbolické formě.

Sloveso עבר (viz minulá podkapitola) se v této pasáži objevuje dohromady 21krát. To podtrhuje mezní charakter celé pasáže – Izrael překračuje hraniční Jordán a z lidu putujícího se stává lid usazující se v zemi. Zázrak přechodu přes Jordán je umocněn již vzpomínanou zmínkou o rozvodnění řeky a také tím, že se vody zastavily až „*velmi daleko odtud u města Adamu*“ (3,16), tedy asi 27 kilometrů daleko.⁸⁰ Důraz je těmito nadpřirozenými znameními kladen na to, že je to sám Bůh, kdo převádí svůj lid do zaslíbené země – není to nějaký izraelský počin, je to dílo Hospodinovo. Bůh potvrzuje, že Izrael je jeho vyvolený národ, pro který je ochoten konat velké činy.

⁷⁹ PRESSLER, Carolyn. *Joshua, Judges, and Ruth*, Westminster: John Knox Press, 2002, str. 30

⁸⁰ Tamtéž

Zázrak přejití Jordánu tak v prvé řadě vyvyšuje Hospodina. Ten hlavní důvod přechodu přes Jordán je v desátém verši třetí kapitoly, kde Jozue lidu říká: „*Poznáte, že uprostřed vás je živý Bůh.*“ Jak víme, znát (יָדָע) Boha znamená víc, než jen uznávat jeho existenci. Znat Boha znamená poznávat jeho přítomnost. Skrze zázrak rozdělení vod Jordánu Izraelci Boha poznávají – nyní můžou vědět, že je s nimi a že před nimi vyžene ze země její rozličné pohanské národy, že je odsune stejně, jako před Izraelem odsunul vody Jordánu. Podobně může text sloužit i pozdějším čtenářům – například Židům v exilu může tato znalost Hospodina dávat naději, že jim Bůh zemi znovu vrátí. Záměr, že Hospodin má být skrze tento příběh poznán i dalšími generacemi Izraelců, se odráží i ve dvou otázkách, které svým otcům budoucí izraelští synové kladou (3,6 a 21).

Okruh lidí, kteří mají skrze tento přechod Jordánu Hospodina poznat, však budoucími židovskými dětmi nekončí. Celý příběh je uzavřen těmito verši:

„Hospodin, váš Bůh, vysušil před vámi vody Jordánu, dokud jste nepřešli, jako to učinil Hospodin, váš Bůh, s Rákosovým mořem, které před vámi vysušil, dokud jste nepřešli, aby poznaly všechny národy země, jak mocná je ruka Hospodinova, a abyste se báli Hospodina, svého Boha, po všechny dny.“⁸¹

Řeka Jordán v tomto příběhu tedy neznamena primárně jen hranici či mez. Pomocí zázraku, který na této řece Hospodin učinil, se chce Bůh nechat jak Izraelci, tak i ostatními národy poznávat. Touží po tom, aby se ho národy bály – tedy aby před ním lidé cítili bázeň a úctu a aby mu byli poslušní.

⁸¹ Joz 4,23-24 ČEP

5.2.2 Dar země a dar Zákona

Před samotným přejitím řeky Izraelci u Jordánu čekají tři dny (3,2)⁸². Lid je také vyzván, aby se posvětil (3,5) a aby udržoval určitou vzdálenost od schrány smlouvy (3,4). To by mohlo odkazovat na dar Tóry v knize Exodus – v její devatenácté kapitole, která popisuje situaci před vydáním Zákona, totiž nacházíme podobné prvky. Izraelci pod horou Sínaj také čekali tři dny (Ex 19,11 a 16). Stejně jako Jozue před přechodem řeky je zde i Mojžíš v roli toho, kdo vyzývá lid k posvěcení (19,14-15). A konečně – stejně jako mají Izraelci udržovat odstup od schrány smlouvy, tak i v příběhu o daru Zákona mají udržovat vzdálenost před něčím svatým, v tomto případě před horou Sínaj (19,12).

Dar zaslíbené země je tak v knize Jozue přirovnáván k daru Tóry – země za Jordánem se stává druhým velkým Božím obdarováním izraelského lidu.⁸³ Sílu tohoto srovnání daru země s darem Zákona můžeme vidět ve snahách celého sionistického hnutí. To zdůrazňuje zaslíbení a dar země Izraelcům – stejně, jako jim byla dána Tóra, je jim dána i svatá země za Jordánem.

5.2.3 Přechod Jordánu a přechod přes Rákosové moře

Liturgické znaky textu a opakující se charakter vypravování⁸⁴ mnohé vede k přesvědčení, že příběh ze třetí a čtvrté kapitoly knihy Jozue má kořeny v bohoslužebném kontextu. To úzce souvisí s podobnostmi, které tento příběh má s textem o přejití Rákosového moře z Exodu 14 (sám Jozue tento přechod Jordánu s přejitím Rákosového moře ztotožňuje, když říká: „*Hospodin, váš Bůh,*

⁸² Je zajímavé sledovat časovou přímku v textu, jelikož ta působí poměrně zmatených dojmem. Ve verši 3,1 se píše o dni před přejitím; v druhém verši pak o zmíněných třech dnech, které mají naplnit tří denní lhůtu čekání, o které se píše již v první kapitole (1,11). Ve verši 3,5 se časomíra vrací do dne před přejitím („zítra mezi vámi učiní podivuhodné věci“) a ve verši 3,7 se mluví o „dnešním dni“.

⁸³ HAVRELOCK, Rachel, *River Jordan: the mythology of a dividing line*. London: University of Chicago Press, 2011, str. 90

⁸⁴ Řeka Jordán je v celém textu překročena několikrát. Nejprve v pasáži 3,1-17, poté v 4,7, dále v 4,10-13 a 4,22-23

vysušil před vámi vody Jordánu, dokud jste nepřešli, jako to učinil Hospodin, váš Bůh, s Rákosovým mořem, které před vámi vysušil, dokud jste nepřešli.“⁸⁵). Kromě na první pohled jasné podobnosti – v obou příbězích dojde k rozdělení množství vod a přechodu celého lidu suchou nohou – můžeme najít i několik literárních paralel. Některé tyto podobnosti – nebo naopak podstatné rozdíly – shrnuji v následující synoptické tabulce:

Stejné kořeny či formulace		
<i>Výraz</i>	<i>Exodus</i>	<i>Jozue</i>
Lid se bál	וַיִּירָאוּ - 14,31	וַיִּירָאוּ - 4,14
Dokud neprojde lid	עַד־יַעֲבֹר - 15,16	עַבְרִים - 3,17 a 4,23
Navrácení moře/Jordánu po přejití lidu	וַיָּשָׁב הַיָּם - 14,27	וַיָּשָׁבוּ מִיַּהַרְדֵּן - 4,18
<i>Analogické otázky potomků</i>		
Čím je pro vás tato služba/čím jsou pro vás tyto kameny	מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם - 12,26	מָה הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה לָכֶם - 4,6
Co toto/co je to za kameny	מַה־זֹּאת - 13,14	מָה הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה - 4,21
Rozdílné kořeny či formulace		
Sloveso použité pro přechod moře/Jordánu	בּוֹא - 14,22	עָבַר - 3,17
Označení pro suchou zem, po níž lid přechází	בַּיַבֶּשֶׁה - 14,22 a 29	בַּחֲרָבָה - 3,17

⁸⁵ Joz 4,23 ČEP

Několik souvislostí nacházíme v písni oslavující přejití Rákosového moře (Ex 15). V patnáctém verši čteme, že „*se zhrzli edómští pohlaváři, moábské vůdce zachvátilo chvění, všichni obyvatelé Kenaanu propadli zmatku*“.⁸⁶ První verš páté kapitoly knihy Jozue nám říká něco podobného: „*Když uslyšeli všichni emorejští králové, kteří sídlili na západ od Jordánu, a všichni kenaanští králové při moři, že Hospodin vysušil před Izraelci vody Jordánu, dokud nepřešli, ztratili odvahu a pozbyli před Izraelci ducha*“.⁸⁷ Možných spojitostí mezi touto oslavnou písní a příběhem z Jozue 3-4 je ale víc.⁸⁸ Dohromady ukazují na to, že tato „Píseň moře“ (tak alespoň bývá v literatuře označována) mohla být součástí liturgie jarního festivalu v Gilgálu, kterým si Izraelci exodus připomínali.⁸⁹

Další zajímavá souvislost přichází se stavbou tzv. Gilgálského památníku, který má budoucím generacím izraelců připomínat přechod do země. Ve čtvrté kapitole se budoucí Izraelští potomci svých rodičů nejprve ptají: „*Čím jsou pro vás tyto kameny?*“ (4,6) a poté „*Co je to za kameny?*“ (4,21). To pozoruhodně odráží dvě podobné otázky z knihy Exodus, které zazní při ustavování hodu beránka. První otázka se také ptá na konkrétní věc: „*Až se vás pak vaši synové budou ptát, co pro vás tato služba znamená, ...*“ (12,26 ČEP – doslova „*čím je tato služba pro vás*“), zatímco druhá je podobně jako v knize Jozue obecného rázu: „*Až se tě tvůj syn v budoucnu zeptá, co to znamená, ...*“ (13,14 ČEP – doslova „*co toto*“). Tato shoda v předmětu obou otázek by mohla ukazovat na vědomé formování této paralelní tradice redakční rukou⁹⁰ (viz tabulka).

⁸⁶ Ex 15,15 ČEP

⁸⁷ Joz 5,1 ČEP

⁸⁸ Ex 15,16: „*Padla na ně hrůza a strach; pro velikost tvé paže zmlknou jako kámen, dokud, Hospodine, neprojde tvůj lid, dokud neprojde ten lid, který sis získal.*” Srov. Joz 3,17: „*Kněží nesoucí schránu Hospodinovy smlouvy stáli nepohnutě na suché zemi uprostřed Jordánu a celý Izrael přecházel po suchu, dokud celý ten pronárod do jednoho nepřešel Jordán.*” Joz 4,23: „*Hospodin, váš Bůh, vysušil před vámi vody Jordánu, dokud jste nepřešli, jako to učinil Hospodin, váš Bůh, s Rákosovým mořem, které před vámi vysušil, dokud jste nepřešli.*”

⁸⁹ AULD, A., *Joshua, Judges, and Ruth*. Philadelphia: Westminster Press, 1984. Daily study Bible series, Str. 28-29

⁹⁰ HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, str. 94, poznámka 18

Spojitosť obou událostí podporuje i několik textů z jiných částí Bible. Na oba přechody se naráží v Žalmu 66,6: „*Moře obrátil v souš, řeku přešli suchou nohou; radujme se z něho!*“ Žalm 114 je celý věnován vyvedení Izraelců z Egypta a Božímu vítězství nad mořem i Jordánem.⁹¹ V Izajáši 51,9-11 se zase vypráví o vysoušení moře a o zřízení podmořské cesty, po které mají vykoupení přejít.⁹²

Je také pozoruhodné, že jak na samém začátku exodu, tak i na jeho faktickém konci při příchodu do cílové destinace Izraelců dojde k zázračnému přechodu nějaké vodní plochy. Příběhy z Exodu 14 a z Jozue 3-4 tak vlastně tvoří velký chiastický rámec celého izraelského putování za zaslíbenou zemí.

Všechny tyto souvislosti zřetelně ukazují na to, jak jsou si tyto dva příběhy blízké. Hypotéza, že příběh o přejití Jordánu z knihy Jozue vznikl na základě rituálních oslav Izraelců, během nichž si přecházením Jordánu připomínali vyvedení z Egypta, přejití Rudého moře a dar zaslíbené země, je tudíž myslitelná.⁹³ Stejně tak je ale možné, že do původní verze tohoto příběhu byly liturgické prvky později přidány, aby zdůraznily důležitost přejití řeky nebo Jozuovu věrnost. Proti příliš rychlým závěrům, který by chtěly oba příběhy ztotožnit, se staví několik rozdílů – např. pro samotný přechod moře, respektive řeky, je v každém textu použito jiné sloveso (viz tabulka výše). „*V každém případě má vyprávění nepochybné kultické znaky, které posilují posvátný význam daru země.*“⁹⁴

⁹¹ „*Moře to vidělo a dalo se na útěk, Jordán se nazpět obrátil... Moře, co je ti, že utíkáš, Jordáne, že se zpět obracíš?*“

⁹² Ve slově „*prejít*“ je zde použito sloveso עבר spojené s přecházením řeky Jordán, viz tabulka a předchozí podkapitola

⁹³ „*Parallels between the Jordan crossing and the miracle at the Red sea (or Sea of Reeds) (Exod. 14-15) lead many to suggest that Joshua 3-4 evolved as Israelites ritually celebrated their deliverance from Egypt and the gift of the land.*“ – PRESSLER, *Joshua, Judges, and Ruth*, str. 28

⁹⁴ „*In any case, the narrative has an unmistakable cultic quality that reinforces the sacred significance of the gift of the land.*“ Tamtéž, str. 29

Co to znamená pro naše téma, tedy význam řeky Jordán? To, že je přechod řeky Jordán do zaslíbené země úzce spojován s vyvedením z Egypta, znovu potvrzuje důležitost tohoto příběhu. Identita izraelského lidu se v něm pevně svazuje se zemí za Jordánem. Toto spojení má vydržet navždy (4,7: „...*Tyto kameny budou synům Izraele pamětným znamením* navěky.“). Přechod Rákosového moře staví hranici mezi otroctvím a svobodou; přechod Jordánu zase staví mez mezi bytím na cestě a bytím „doma“. Jordán je zde hranice mezi starým a novým způsobem života Božího lidu.

5.2.4 Předávání velení

Jednu z hlavních rolí v příběhu, který nacházíme ve třetí a čtvrté kapitole knihy Jozue, hraje právě Jozue. Tento čerstvě jmenovaný vůdce Izraele dostal za úkol to, co bylo Mojžíšovi upřeno – převést lid přes Jordán do zaslíbené země. Hospodin Jozuovi slíbil, že s ním bude stejně, jako byl s Mojžíšem (Joz 1,5), nyní ale nastal čas, aby se Hospodin k Jozuovi přiznal i veřejně. Příběh z Jozua 3-4 tedy slouží i k tomu, aby se celému Izraeli ukázalo, že s nově jmenovaným vůdcem izraelského lidu Bůh skutečně je. Ve verši 3,7 Hospodin Jozuovi říká: *“Dnešního dne jsem tě začal před zraky celého Izraele vyvyšovat, aby poznali, že jsem s tebou, jako jsem byl s Mojžíšem”*. A po přejití řeky můžeme číst: *“Onoho dne vyvýšil Hospodin Jozua před očima celého Izraele, takže měli před ním bázeň po celý jeho život, jako měli bázeň před Mojžíšem”* (4,14).

Podobné je to i v příběhu o Elišovi, Elijášovi a jeho nanebevzetí, kterým se budeme ještě podrobněji zabývat později. Elijáš v něm nejprve vody Jordánu rozdělí sám, čímž se ukáže jeho autorita v očích Elišových i v očích zdálky přihlížejících prorockých učňů. Když se pak Eliša po Elijášově nanebevzetí vrací zpátky sám a při přechodu Jordánu učiní totéž, co předtím Elijáš (navíc nyní ve jménu „Boha Elijášova“, v. 14), proroctví učni si odvodí, že *„na Elišovi spočinul duch Elijášův“*.⁹⁵

⁹⁵ 2Kr 2,15

Řeka Jordán tak v tomto příběhu nehraje důležitou hraniční roli jen pro Izrael jakožto celek, ale i konkrétně pro Jozua. Tvoří hranici mezi obdobím, kdy byl pravou rukou Mojžíše a novým, nastávajícím obdobím, kdy již izraelský lid vede z pozice, kterou měl předtím Mojžíš. Řeka značí transformaci, kterou postava Jozua podstupuje.

5.2.5 Postavení kamenů

Poté, co lid Jordán přešel, můžeme se ve čtvrté kapitole knihy Jozue dočíst o stavbě dvou kamenných památníků. Ten první má být postaven na základě Hospodinova slova Jozuovi:

„Vyberte si z lidu dvanáct mužů, po jednom z každého kmene, a přikážete jim: Vyneste zprostřed Jordánu, odtud, kde nepohnutě stály nohy kněží, dvanáct kamenů, vezměte je s sebou a složte je na místě, kde této noci přenocujete.“⁹⁶

Dvanáct kamenů, přenesených zprostřed Jordánu na jeho západní břeh, je analogických ke dvanácti izraelským kmenům. Ty také byly „pozvednuty“ (z otroctví) a usazeny (Hospodinem) na západním břehu Jordánu podobně jako ony kameny. Postavení kamenného památníku dále ukazuje na rovnocenné vzájemné postavení jednotlivých kmenů a na jejich jednotu. Kameny také tvoří další hranici, která ještě více odděluje Izrael od ostatních národů – pro každý kmen je tu jeden kámen a žádný další již nemůže být přidán ani ubrán.⁹⁷ Tyto kameny jsou také vůbec ta první věc, kterou Izraelci ve své zaslíbené zemi staví. Slouží tak k vytyčení si hranic, k označení území. Dobyvatelé nových území si odjakživa své výdobytky označují – ať už se jedná o starověké dobyvatele (o vztyčení sloupů na nově obsazených územích píše i Hérodotos⁹⁸) nebo dnešní astronauty (např. slavné vztyčení vlajky na Měsíci Neilem Armstrongem).

⁹⁶ Joz 4,2-3 ČEP

⁹⁷ HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, 92-93

⁹⁸ HÉRODOTOS, *Dějiny*. Překlad: Jaroslav Šonka, Praha: Odeon, 1972.

Kameny mají Izraelcům sloužit k tomu, aby na celý zázrak přejití nezapomněli. „Tyto kameny budou Izraelcům pamětným znamením navěky“ (4,7b). Teoložka Carolyn Pressler tuto roli památníku ve svém komentáři výstižně shrnuje:

„Památník ukazuje na nezbytnou roli, kterou paměť ve víře hraje. To, co Bůh v minulosti udělal, slouží jako základ k naději, že Bůh bude jednat i v budoucnu. Památník také slouží jako základ k věrnosti a poslušnosti. Soudců 2,10-15 naznačuje, co se děje, když si Izrael nepamatuje, co pro ně Bůh udělal.“⁹⁹

Tento první památník ovšem není jediný, o kterém se ve čtvrté kapitole dozvídáme. Ve srovnání s tím prvním je postavení toho druhého ale zmíněno jen velmi stručně: „Též na místě uprostřed Jordánu, kde stály nohy kněží nesoucích schránku smlouvy, postavil Jozue dvanáct kamenů a ty tam jsou až dodnes.“ (4,9) Naproti prvnímu památníku, jehož stavbu řídil Hospodin, stavbu tohoto druhého památníku iniciuje sám Jozue. Další rozdíl spočívá v tom, že – jak jsem již zmínil výše – kameny prvního památníku „budou Izraelcům pamětným znamením navěky“ (4,7b). Trvání Jozuova památníku je ale jen dočasné – kameny „tam jsou až dodnes“. Co tento druhý památník znamená? Možná odkazuje na Jozuovu autoritu a na jeho velkou roli v dobývání zaslíbené země.¹⁰⁰

5.2.6 Ohrožení hraniční funkce Jordánu

Význam Jordánu jakožto hraniční čáry, za níž Izraelité nacházejí svůj domov, je ve vyprávění celé knihy Jozue jasně zřetelný a téměř všudypřítomný, není však zcela jednoznačný. Ne všichni Izraelci totiž chtějí za Jordánem svůj domov najít. Zatímco lid ještě táboří na východní straně řeky, kmenům Rúbenovců a Gádovců se zdejší zem zalíbí a zatouží v ní zůstat. S prosbou, aby zde mohli

⁹⁹ PRESSLER, *Joshua, Judges, and Ruth*, str. 34

¹⁰⁰ HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, str. 94

setrvat, přichází za hlavními autoritami – za Mojžíšem, knězem Eleazarem a za předáky pospolitosti. „*Jestliže jsme u tebe našli přízeň, nechť je tvým služebníkům přidělena do vlastnictví tato země. Nevod' nás přes Jordán.*“¹⁰¹ Tím vlastně říkají, že nechtějí bydlet v té posvátné zemi, kterou jim Hospodin přislíbil jako jejich domovinu. Profesorka judaistiky Rachel Havrelock výstižně popisuje, jaké důsledky taková žádost pro celý vyvolený lid znamená:

*„Tato žádost otřásá sloupy, na kterých stojí identita Izraele, tím, že naznačuje, že období putování nemá definitivní konec. Dále naznačuje, že Izrael nemusí být ztotožňován s přesně vymezeným územím nebo být odlišný od ostatních národů, a že možná vyvolený lid ani Jordán překročit nechce. Jinými slovy – kmeny navrhuji, že Jordán nemusí nutně být tak důležitou mezí a symbolem. Svou žádostí zajordánské kmeny narušují celistvost Izraele. Z jednoho lidu, který se chystá vstoupit do země, se stávají dvě skupiny s odlišnými územními záměry.“*¹⁰²

Mojžíš na jejich žádost reaguje tak, že převypráví historii o tom, jak do země poslal dvanáct špehů, z nichž deset se nakonec vrátilo s tím, že do země jít nechtějí (Nu 13-14). Tak začalo nové reptání lidu a vstup do země se oddálil až do doby, než nikdo z tehdejší generace nebyl naživu (kromě Jozua a Káleba, jediných zvědů, kteří Izraelce ke vstupu do země podporovali), tedy o čtyřicet let. Žádost Gádovců a Rúbenovců tak Mojžíš s tímto fatálním selháním Izraelců srovnává a připomíná Hospodinův hněv a trest za jeho neposlušání.

Nynější vzpěření se autoritám je ale přeci jen v něčem ve srovnání s předchozím reptáním odlišné. Tehdy se Izraelci pod vlivem děsivé zprávy

¹⁰¹ Num 32,5 ČEP

¹⁰² „*The entreaty shakes the pillars of the Israelite identity narrative by suggesting that the period of wandering may not have a definitive end, that Israel need not be identified with a fixed territorial entity or be distinct from other peoples, and that perhaps the People themselves don't want to cross the Jordan. In other words, the tribes propose that the Jordan may not be essential as a divider or as a signifier. With their request, “the Transjordanians break the integrity of Israel. One people about to enter one land becomes two groups with different territorial intentions.”* HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, str. 101-102

zvědů chtěli vrátit zcela zpátky do Egypta – nyní touží setrvat na území sousedícím se zaslíbenou zemí. Nechtějí utíkat zpět, chtějí zůstat tam, kde jsou. Tím vlastně říkají, že ta pravá země může být kdekoli a že je možno tu již dlouhou cestu domů ukončit a jako domov označit ono místo, kde se právě nacházejí. „*Touha, dle jejich návrhu, může změnit zemi putování v domov.*“¹⁰³

Oba kmeny si uvědomují, jaké otřesy identity Izraele jejich žádost může vyvolat. Jako kompenzaci proto nabízejí, že se postaví do vojensky nejzranitelnější pozice a že Jordán přejdou v čele celého lidu. Role Jordánu jakožto hranice mezi domovem a exilem tedy stále trvá, jen je otočena naruby – zatímco pro zbytek Izraele znamená přejítí Jordánu příchod domů, pro kmeny Gádovců a Rúbenovců (a pro polovinu kmene Manasesa) přechod Jordánu znamená, že musí svůj domov zanechat za svými zády.

Jozue se toto napětí snaží později vyřešit. Když před samotným přechodem Jordánu v první kapitole knihy Jozue dává lidu příkazy, obrátí se i k „problémovým“ kmenům. Ve své promluvě vytváří novou dichotomii: zemi dělí na tu, kterou dává Hospodin, a na tu, kterou dal prosícím kmenům Mojžíš.¹⁰⁴ Tím problém z náboženského hlediska vyřeší – země před hranicí danou Jordánem je neposvěcená, protože je přislíbena pouze člověkem, ne Bohem.¹⁰⁵ Z odpovědi svobodomyšlných kmenů je cítit, že se od Hospodina, který jejich území před Jordánem jako svatou zemi neuznává, distancují – slibují Jozuovi poslušnost za jedné podmínky: „*Jen ať Hospodin, tvůj Bůh, je s tebou, jako byl s Mojžíšem.*“

¹⁰³ „*Desire, in their proposal, can turn the very terrain of wandering into home.*“ Tamtéž, str. 103

¹⁰⁴ „*Vaše ženy, děti a stáda necht' zůstanou v zemi, kterou vám dal Mojžíš v Zajordání. Ale vy ostatní, udatní bohatýři, vojensky seřazeni přejdete před svými bratřími řeku a budete jim pomáhat, dokud Hospodin nepřivede do odpočinku vaše bratry jako vás. Až i oni obsadí zemi, kterou jim dává Hospodin, váš Bůh, vrátíte se do své země a obsadíte ji; tu vám dal Mojžíš, služebník Hospodinův, v Zajordání na východě.*“ Joz 1,14-15 ČEP

¹⁰⁵ Svatost půdy za Jordánem je zřetelná z příběhu z Joz 5,13-15, kde Jozue potká anděla (velitele Hospodinova zástupu), který Jozuovi říká, ať si zuje opánky, protože místo, na kterém stojí, je svaté.

5.2.7 Závěr

V této kapitole jsme se přesvědčili, že řeka Jordán v textu o jejím přejití ze třetí a čtvrté kapitoly knihy Jozue slouží především jako hranice. Vyjmenovat všechny dichotomie by možná ani nebylo možné, nabízí se spíše otázka: co všechno Jordán neodděluje? Mezní role řeky je ovšem ohrožena dvěma a půl kmeny, které se rozhodnou zůstat na východní straně Jordánu.

Tento význam ovšem není jediný, který v textu můžeme najít. Řeka, či spíše zázrak, který na ní Hospodin způsobil, má sloužit Izraelcům i ostatním národům jako znamení – jako pozvání k uctívání Boha Izraele. Kamenný památník, postavený na západní straně řeky, zase slouží jako připomínka jednoty Božího lidu a závavek, že Hospodin se svým lidem bude i nadále.

Kromě těchto významů jsme se zabývali i možnými souvislostmi mezi tímto příběhem a vyprávěním z knihy Exodus o přejití Rákosového moře.

5.3 Gedeón překračuje Jordán

V této kapitole se krátce podíváme na to, jaký význam má řeka Jordán ve vyprávění o soudci Gedeónovi. V sedmé kapitole knihy Soudců je zapsán známý příběh, ve kterém jsou nepřátelští Midjínci slavně poraženi několika sty Izraelci, vedenými Gedeónem. Zahnáním Midjínců ale příběh – naproti tomu, jak se mnohdy vypráví v nedělní škole – nekončí. V následující osmé kapitole příběh pokračuje – Gedeón v pronásledování Midjínců a jejich velitelů Zebacha a Salmuny neustává. Pro téma této práce je důležité, že v rámci pronásledování Gedeón překračuje řeku Jordán (8,4).

Jelikož jsou jeho muži již unavení, prosí cestou Gedeon muže ze Sukótu a Penúelu o jídlo. Obyvatelé obou měst se mu však vysmějí, že žádného z midjánských velitelů ještě nelapil. Gedeón jim slibuje pomstu. Poté již midjánské vojsko dostihne a přepadne jejich tábor zrovna, když se nepřátelé cítili

v bezpečí (8,11). Oba velitele zajme a začne se vracet zpátky. Cestou chytí jednoho ze sukótských mládenců, který mu napíše seznam všech sukótských velmožů (8,14). Gedeón se oběma městům, která mu odmítla pomoci, krvavě pomstí a oba zajaté velitele nakonec sám mečem zabíjí.

Hned v návaznosti na tyto události izraelští muži Gedeóna žádají, aby se stal jejich králem. „*Bud' naším vladařem, ty i tvůj syn i vnuk, protože jsi nás vysvobodil z rukou Midjanců.*“ (8,22) Gedeón však tuto nabídku odmítá – nad Izraelem by dle něj měl vládnout Hospodin. Poté již tento soudce jen posbírá kořist, kterou vítězstvím Izrael získal. Země pak za jeho života žije v míru a Gedeón podle všeho spokojeně dožívá ve svém domě.

5.3.1 Transformační vlastnost Zajordání

Americký starozákoník Jeremy M. Hutton si ve své knize „*The Transjordanian Palimpsest*“ všímá zajímavé vlastnosti Zajordání, která souvisí s přecházením Jordánu do této oblasti.

„Cesta do Zajordání a zpátky slouží jako častý motiv, který pomáhá v charakterizování několika důležitých biblických postav v příbězích z doby soudců a dále až do období babylónského exilu Judského království.“¹⁰⁶

To vidíme i na konkrétním příkladu v příběhu Gedeóna. Jelikož jeho přechod Jordánu není v textu nijak zdůrazněn a zpáteční cesta v něm ani není explicitně zmíněna, zdá se, že řeka Jordán v tomto příběhu nehraje velkou roli. Přes svou zdánlivou nedůležitost má však znovu hraniční funkci – odděluje „starého“ Gedeóna od „nového“ Gedeóna. Jakmile totiž Gedeón Jordán přejde a

¹⁰⁶ „*Beginning with the biblical narration concerned with the period of the Judges, and persisting through the Babylonian exile of the Judahite kingdom, the journey to Transjordan and back to Cisjordan serves as a frequent motif that aids in the characterization of several important biblical figures.*“ HUTTON, Jeremy M., *The Transjordanian Palimpsest*. De Gruyter, 2009, ProQuest ebrary, str. 1

v Zajordání znovu Midjánce poráží a zabíjí jejich dva vůdce, je mu nabídnuto místo samého krále nad Izraelem.

Transformace, kterou Gedeón podstoupí, je v příběhu zřetelně viditelná díky epizodě s muži ze Sukótu a Penúelu. To, že za obyvateli těchto měst Gedeón jde s prosbou o potravu, značí, že byli na straně Izraelců – za nepřáteli by Gedeón pro jídlo nechodil. Ačkoli by tedy Sukóšští a Penúelští měli s Gedeónem spolupracovat, zcela neskrývavě se mu vysmívají, pohrdají jím, neuznávají ho jako autoritu. Tento jejich postoj stojí v úplném kontrastu s tím, jak se ke Gedeónovi Izraelité chovají poté, co zabije nepřátelské vůdce Zebacha a Salmuna. V oblasti za Jordánem dochází ke změně – z farmáře Gedeóna se stává vítěz Gedeón, jemuž je Izraelity dovoleno mít královské ambice.

5.3.2 Závěr

S něčím podobným jsme se setkali už i v příběhu o Jozuovi v minulé kapitole s tím rozdílem, že Jozue se ze Zajordání nevrací, ale překračuje Jordán poprvé. Podobnou transformací nějaké biblické postavy během jejího pobytu v Zajordání po překročení Jordánu se ještě budeme několikrát zabývat. Tuto kapitolu nyní již můžeme uzavřít dalším citátem Jeremy M. Huttona, který tento transformační význam řeky Jordán shrnuje:

„V literárním celku deuteronomistického dějepisného díla Zajordání slouží jako místo vyhnanství, jako útočiště a jako prostor k inkubační transformaci možných budoucích vlivných osobností. V průběhu tohoto dějepisného díla slouží motiv návratu ze Zajordání jako silná metafora k návratu (nebo vstupu) postavy do vysokého stupně autority, kterou postava předtím ztratila, nebo ji vůbec neměla.“¹⁰⁷

¹⁰⁷ „In the literary logic of the DtrH (deuteronomistic history), Transjordan serves as a place of exile, refuge, and incubative transformation for prospective personages of power. Throughout the History, the motif of the return from Transjordan serves as a powerful metaphor for the

5.4 Davidův návrat do Jeruzaléma

Jako třetí příběh, skrze který se budeme dívat na funkci řeky Jordán ve Starém zákoně, nám poslouží příběh o návratu krále Davida do Jeruzaléma, při kterém tento král Jordán překračuje. David potom, co se proti němu vzbouřil jeho syn Abšalóm, utekl z Jeruzaléma přes Jordán do Zajordání. Poté, co je Abšalóm zabit v boji s Davidovými služebníky, David pláče a truchlí. Nakonec se do Izraele vrací, aby se znovu ujal vlády. Jeho návrat přes Jordán zpátky do vlasti je zaznamenán v devatenácté kapitole druhé knihy Samuelovy.

5.4.1 Tři rozhovory

Samotný přechod řeky je tvořen několika rozhovory mezi Davidem a třemi postavami, které hrály různou roli v předchozích bojích mezi Davidem a Abšalómem. Jako první k Davidovi promlouvá Benjamínek Šimeí (19,16-24). Ten Davidovi, když utíkal před Abšalómem, zlořečil, házel po něm kamením a urážel jej. Nyní však rychle přichází naproti Davidovi jako první a prosí ho o smilování. David mu nakonec přísahá, že jej – ačkoli by na to měl právo – nezabije. Šimeího prosba je tak vyslyšena a jeho život zachován. Ne však na moc dlouho – na své smrtelné posteli David svému synu Šalamounovi říká, aby Šimeího potrestal (1Kr 2,8-9).

Po tomto setkání se můžeme dočíst o rozhovoru mezi Davidem a Mefíbóšetem, synem Jónatanovým (19,25-31). Ten ale Davida potkává až v Jeruzalémě – možná ho při přechodu Jordánu minul.¹⁰⁸ Mefíbóšet, od dětství kulhající (2S 4,4), svým zanedbaným vzhledem Davidovi dává najevo, že byl

return (or entry) of a character into a high degree of personal authority, previously lost or nonexistent. “ Tamtéž, str. 5

¹⁰⁸ ROBINSON, Gnana. *Let us be like the nations: a commentary on the books of 1 and 2 Samuel*. Edinburgh: Handsel Press, 1993, str. 254

královým odchodem velmi zasažen a že již netrpělivě očekával jeho návrat. David ale není jeho vzhledem obměkčen a ptá se ho, proč – obzvlášť, když s ním každodenně jedl u jednoho stolu (2S 9,10) – nešel s ním. Mefibóšet se hájí a říká, že si chtěl osedlat osla a jet s králem, jeho sluha Síba ho však oklamal – místo, aby mu, chromému, pomohl osla osedlat, pomluvil ho u krále (16,1-4). David po této pomluvě Síbovi slíbil, že mu dá všechny Mefibóšetův majetek. Nyní David tento spor mezi Mefibóšetem a Síbou řeší tak, že majetek mezi obě tyto postavy dělí rovným dílem.

Třetí rozhovor nás vrací zpátky k Jordánu (chronologické pořadí těchto rozhovorů je tak přeházeno¹⁰⁹). Barzilaj Gileádský, osmdesátiletý stařec, se o Davida staral během jeho vyhnanství v Zajordání. Nyní ho David vyzývá, aby ho doprovodil přes Jordán a pobýval s ním v Jeruzalémě jako jeho host. Barzilaj odmítá s tím, že je již na královské radovánky příliš starý. Cítí, že se jeho život nachyluje ke konci a touží umřít „*ve svém městě při hrobu svého otce a své matky*“ (19,38). Místo sebe ke králi posílá svého služebníka, Kimháma. David se s Barzilajem tedy loučí – políbí ho a žehná mu (19, 40).

5.4.2 Transformační vlastnost Zajordání

Význam řeky Jordán v tomto příběhu je podobný jako v minulém příběhu o Gedeónovi a dále ukazuje, že pobyt nějaké biblické postavy za Jordánem pro ni často znamená změnu. „*Čas, který David v Zajordání stráví, v literární logice textu slouží jako období inkubace.*“¹¹⁰ Inkubace, která ústí v transformaci.

Davidovo politické a společenské postavení se jeho úprkem z Jeruzaléma a následným přechodem na východ za Jordán radikálně změnilo. Jeho vlastní syn se proti němu postavil a připravil ho o trůn, podporován nemalou částí lidu. Ztrátu Davidovy prestiže značí i postava Šimeiho – ten Davidovi během jeho cesty z Jeruzaléma zlořečí a proklíná ho (tím nám může připomínat obyvatele

¹⁰⁹ Chronologickým uspořádáním se přehledně zabývá HUTTON, *The Transjordanian Palimpsest*, str. 8 a dále

¹¹⁰ HUTTON, *The Transjordanian Palimpsest*, str. 14

Sukótu a Penúelu z příběhu o Gedeónovi). Jen ti nejvěrnější Davida následují do města Machanajimu v Zajordání. Někteří také zůstali v Jeruzalémě, aby zde intrikovali proti Abšalómovi. Během Davidova pobytu za Jordánem ale dochází ke změně – Abšalómův rádce Achítofel spáchá sebevraždu (17,23) a Abšalóm je v následující bitvě mezi svými a Davidovými přívrženci zabit Joábem (18,14-15). Když poté David přijde k Jordánu, aby jej přešel zpátky do Izraele, jeho postavení je již obnoveno – u Jordánu ho s velkým očekáváním vítá kmen Juda (19,16) a Šimeí, jenž mu předtím přál smrt, nyní uznává jeho autoritu a prosí o smilování.

Ačkoli se prostřední rozhovor odehrává v Jeruzalémě, první i závěrečný dialog se odehrává buď u řeky, nebo během přechodu v řece samotné. David je zřejmě jeden z prvních, kdo do řeky vstoupí (jelikož mu Šimeí pospíchá naproti, aby ho přes řeku doprovodil). Na konci textu se zase dočítáme, že přešel až jako poslední: „*Tak přešel všechn lid Jordán, přešel jej i král*“ (19,40a). David tak stál v řece (či u řeky) po celou dobu, kdy lid řeku přecházel. Tím je připomenut příběh o přechodu Jordánu v knize Jozue. V něm do řeky jako první vstoupili kněží, nesoucí schránku smlouvy. V moment, kdy se jejich chodidla dotkla vody, přestala řeka proudit, dokud jako poslední z lidu nepřešli i sami kněží. To, že v Davidově příběhu se děje něco podobného, může dále ukazovat na jeho obnovený status, moc a autoritu.¹¹¹

V příběhu můžeme najít ještě jeden význam Jordánu. Davidův návrat do izraelské komunity přes tuto řeku je značen rozhovory, z nichž dva mají charakter smíření. Řeka Jordán tak zde také značí hranici mezi nepřátelstvím a přátelstvím – hraje smírčí roli.¹¹² O této roli Jordánu budeme mluvit více v kapitole pojednávající o Elišovi a Naámanovi.

¹¹¹ HUTTON, *The Transjordanian Palimpsest*, str. 22

¹¹² ROBINSON, *Let us be like the nations*, str. 251

5.4.3 Závěr

Transformační význam Zajordání a funkce řeky Jordán jako hranice změn, které se na východ od této řeky dějí, jsou v tomto příběhu Davidova návratu do Jeruzaléma ještě viditelnější, než v těch minulých. David přechodem za Jordán ztrácí téměř vše, během jeho pobytu v Machanajimu na druhém břehu řeky ale dochází k několika velkým změnám, které Davidovi vrací jeho moc a status. David tak zpátky Jordán přechází jako někdo jiný – ze zlomeného panovníka, jenž byl svým synem připraven o trůn, se znovu stává král nad Judou a Izraelem.

5.5 Elijáš a Elíša

V následující části se budeme zabývat příběhem z druhé kapitoly Druhé knihy královské. V ní prorok Elijáš spolu se svým učněm Elíšou před zraky prorockých žáků zázračně překračují Jordán na jeho východní stranu, kde dojde k Elijášovu nanebevzetí. Elíša si ještě před tím od Elijáše vyprosí dvojnásobný díl jeho ducha. Když se poté Elíša ze Zajordání vrací, překročí Jordán stejným způsobem jako předtím Elijáš, tedy udeřením Elijášova pláště do řeky.

Pro každého z obou proroků hraje tato cesta přes Jordán jinou roli, pro oba ale znamená určitou hranici. Pro Elijáše přejití Jordánu znamená konec jeho prorockého působení a odchod z našeho světa, pro Elíšu uvedení do jeho prorockého úřadu a získání dvojnásobného dílu Elijášova ducha. V tomto příběhu se tedy opakují motivy, se kterými jsme se setkali již dříve – motiv předání nějakého úřadu (Mojžíš v Zajordání předal velení nad izraelským lidem Jozuovi) a motiv změny statusu nějaké biblické postavy po návratu ze Zajordání (Gedeon, David).

5.5.1 Struktura příběhu

Zajímavá je struktura oddílu 2,8-14. Ten je totiž napsán tak, aby byl chiasticky symetrický. Po rozepsání a vypsání klíčových slov je tato struktura zřetelná (schéma přejímám od Jeremy M. Huttona¹¹³):

- A Eliáš rozděljuje Jordán svým pláštěm (וַיִּחַצֵּוּ v. 8a)
- B Oba přejdou (וַיַּעֲבְרוּ v. 8b)
- C Eliša žádá dvojnásobný podíl Elijášova ducha (פִּי-שְׁנַיִם v. 9)
- D Jestliže Eliša uvidí, splní se mu jeho žádost (אִם-תִּרְאֶה v. 10)
- E Ohnivý vůz je od sebe odloučí (וַיִּפְרְדּוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם v. 11)
- D' Eliša to vidí (וַיִּרְאֶה v. 12)
- C' Eliša roztrhl své roucho na dva kusy (לְשְׁנַיִם v. 12)
- B' Eliša přechází Jordán... (וַיַּעֲבֹר v. 14)
- A' ...poté, co jej Eliša rozdělil svým pláštěm (וַיִּחַצֵּוּ v. 14)

Jak vidíme, středem této struktury, ke kterému ostatní verše směřují, je Elijášovo nanebevstoupení a ohnivý vůz, který od sebe obě postavy odloučí.¹¹⁴ „Tento bod tvoří vyvrcholení Elijášova prorockého úřadu a uvedení Eliši do jeho prorockého úřadu.“¹¹⁵ Celá pasáž popisuje hraniční období, během kterého se status obou postav, zatímco jsou na východní straně Jordánu, zásadně změnil. Jedenáctý verš utváří střed této transformace. Podívejme se nyní, co tato změna konkrétně pro Elišu a Elijáše znamená.

¹¹³ HUTTON, *The Transjordanian Palimpsest*, str. 25

¹¹⁴ „The focal point of chapter two is v 11, which describes briefly the departure of Elijah. Chapters one and two are so structured that what precedes v 11 leads inevitably to it and what follows v 11 moves decisively away from it, while at the same time repeating in reverse order the stages leading to the ascension. In other words chapters one and two form an inverted narrative, an extended chiasmus.“ HOBBS, T. R., *Word biblical commentary: 2 Kings*. Waco: Word Books, 1985, str. 17

¹¹⁵ HUTTON, *The Transjordanian Palimpsest*, str. 25

5.5.2 Transformace

Příběh Elíši je v souladu s motivem, který jsme objevili u Gedeóna, Davida i Jozua, tedy že přejítí Jordánu a pobyt v Zajordání pro biblické postavy znamená změnu statusu či určité vylepšení jejich pozice. Všechny tyto postavy se po návštěvě Zajordání vrací zpět na západní břeh a zařazují se zpátky do izraelské společnosti, ovšem jsou již v odlišném postavení, než když Jordán překračovali poprvé (pouze Jozue se přes Jordán nevrací – na západním břehu se objevuje poprvé, ovšem také ve vyšší pozici, než kterou měl předtím). Elíšovy dva přechody přes řeku (v. 8 a 14) jeho proměnu ohraničují. Proroctví učni jsou svědky i důkazem jeho změny („*Viděli to proroctví žáci z Jericha, kteří byli naproti, a řekli: »Na Elíšovi spočinul duch Elijášův.« Šli mu vstříc, poklonili se mu až k zemi...*“ 2,15). I to, že Elíša ví něco, co učni neví (Elijášův osud), ukazuje na Elíšovu novou, větší autoritu. Ta je ale za několik veršů mírně popřena tím, že učně nedokáže přesvědčit o tom, že nemá cenu jít hledat Elijášovo tělo (v. 16-17); to, že se tělo skutečně nenajde, ale zase ukazuje na pravdivost Elíšova slova.¹¹⁶

Elijášův příběh a jeho proměna nabízí podobné prvky, v něčem se však zásadně liší. Zatímco Elíša, Gedeón, David i Jozue byli po své proměně v Zajordání znovu začleněni do izraelské společnosti na západním břehu Jordánu, s Elijášem se nic podobného v příběhu nestalo. To, co na první pohled vypadá jako odlišnost, ale ve skutečnosti jen dále potvrzuje tezi, že Zajordání slouží jako místo transformace biblických postav, které se po své změně vrací zpátky do Izraele. Jelikož se Elijáš nikdy do izraelské komunity nevrátil, stává se z Elijáše v židovství apokalyptická postava, na jejíž příchod se teprve čeká.¹¹⁷ S Elijášem se také mění poloha hranice, kterou Jordán tvoří – jeho nanebevzetí přidává této horizontální hranici novou vertikální dimenzi. Odděluje život a smrt a ukazuje, že smrt může být překonána.¹¹⁸

¹¹⁶ HUTTON, *The Transjordanian Palimpsest*, Str. 27

¹¹⁷ Tamtéž, str. 71

¹¹⁸ HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, str. 156

5.5.3 Mojžíš a Jozue a Eliáš a Elíša

Kromě této důležité podobnosti potvrzující transformační vlastnost řeky Jordán má příběh o Eliášovi a Elíšovi mnoho společných bodů s příběhem o jiné dvojici proroků – s Mojžíšem a Jozuem. Na podobnost mezi oběma příběhy jsme již narazili v kapitole zabývající se Jozuovým příběhem, nyní je čas podívat se i na další paralely v následující podkapitole.

Jak Elíša, tak Jozue přejímají prorocké „řemeslo“ po svém učiteli v Zajordání, respektive jsou zde do prorockého úřadu svými předchůdci jmenováni.¹¹⁹ Při tom je důležité zmínit, že Mojžíš a Eliáš jsou vůbec jediní dva proroci v celé židovské Bibli, kteří svého nástupce jmenují. To znovu zdůrazňuje roli Jordánu jako hranice a funkci prostoru na východ za Jordánem jako místo transformace.

Oba žáci také činí podobné skutky, jako činili jejich předchůdci – Mojžíš rozdělil vody Rákosového moře a Jozue rozdělil vody Jordánu; Eliáš Jordán rozděljuje svým pláštěm, stejně jako posléze Elíša. Města Jericho a Gilgál zaznívají v obou textech o překročení Jordánu (Joz 3-4 a 2Kr 2), místo přechodu tedy mohlo být podobné.¹²⁰

Dalším důležitým paralelním motivem je předání prorockého ducha. Jozue od Mojžíše obdrží ducha moudrosti („*Jozue, syn Núnův, byl naplněn duchem moudrosti. Mojžíš na něho totiž vložil své ruce. Izraelci ho poslouchali a činili, jak přikázal Hospodin Mojžíšovi.*“¹²¹), Elíša zase žádá o dvojnásobný podíl Eliášova ducha, který mu je posléze taky dán. Předáním ducha je zajištěna kontinuita specifických imperativů Mojžíše a Eliáše – jejich duch dovoluje Jozuovi a Elíšovi plnit cíle, které měli jejich předchůdci, a nenahrazovat je svými vlastními vizemi.¹²²

¹¹⁹ Num 27,18-23; otázkou je, zda považovat Jozua za proroka, jelikož tímto titulem nikde není pojmenován. Na druhou stranu je Jozue prorokovým nástupcem a kniha Jozue se v židovském kánonu řadí mezi Proroky.

¹²⁰ HOBBS, *Word biblical commentary: 2 Kings*, str. 19

¹²¹ Dt 34,9 ČEP

¹²² HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, str. 114

Zásadní podobnost přichází s osudem obou mistrů – oba poté, co jmenují svého nástupce, zmizí. Konec prorockého působení obou postav je tak opředen tajemstvím – Eliáš byl vzat vichrem a ohnivým vozem s ohnivými koňmi kamsi do nebe. O Mojžíšovi se zase v poslední kapitole knihy Deuteronomium píše, že umřel a byl na neznámém místě v moábské zemi pohřben (hned po jeho smrti se ale dozvídáme, že „*zrak mu nepohasl a svěžest ho neopustila*“ – Dt 34,7b; tento postřeh, dále fakt, že Eliáš byl vzat do nebe za podobných podmínek na stejném místě a nepřítomnost Mojžíšova hrobu nám dovolují pochybovat o jeho smrti). To, že ani jednoho z nich se smrt zcela jednoznačně nedotýká, ukazuje na určitou nesmrtelnost obou postav. Nebylo jim dovoleno vrátit se zpátky přes Jordán na jeho západní břeh – můžeme tedy jejich návrat ještě vyhlížet (to platí zejména u Elijáše). V samém závěru Malachiáše, poslední prorocké knihy hebrejské Bible, zní rozkaz pamatovat na Mojžíše a očekávat na návrat Elijáše:

„Pamatujte na zákon mého služebníka Mojžíše, jemuž jsem vydal na Chorébu pro celého Izraele nařízení a práva. Hle, posílám k vám proroka Elijáše, dříve než přijde den Hospodinův veliký a hrozný. On obrátí srdce otců k synům a srdce synů k otcům, abych při svém příchodu nestihl zemi klatbou.“¹²³

Těmito verši končí druhá část hebrejského kánonu, Proroci. Nesmrtelný status obou postav je zde upevňován – ten Mojžíšův skrze jeho zákon, na který mají lidé pamatovat a žít podle něj. Eliášův zase tím, že lid má očekávat na jeho příchod – příchod, který bude znamenat hranici mezi časy. Rachel Havrelock k tomu příhodně píše:

„Přítomnost je ohraničena Eliášovým návratem. Až se vrátí, čas projde velkým pozdvižením, během kterého se přítomnost překlopí do budoucnosti. Stejně

¹²³ Mal 3,22-24 ČEP

*tak, jako Eliáš odešel ze světa na zeměpisné hranici, se i vrátí, aby byl prostředníkem mezi generacemi na hranici mezi přítomností a budoucností.*¹²⁴

Nabízí se ještě jedna paralela. Je zajímavé, že ačkoli jsou nástupci obou proroků úspěšní a v mnohém i překonají své předchůdce (Jozue překročí Jordán a uvede lid do zaslíbené země, Eliáš dostane dvojnásobně většího ducha než Eliáš), je to Mojžíš a Eliáš, kdo ve Starém zákoně vyčnívají mezi těmi nejdůležitějšími postavami. Jozue s Eliášem, ačkoli splnili to, co si jejich předchůdci předsevzali, jsou známi spíše jen zapáleným čtenářům Bible; známost Eliáše a zejména Mojžíše je všeobecná. Žáci tak význam svých učitelů nepřekonali.

5.5.4 Novozákonní souvislosti

Mojžíš a Jozue ale netvoří jedinou paralelní dvojici postav k Eliášovi a Elišovi. Podobnou dvojici prorok – nástupce nacházíme v Novém zákoně v postavách Jana Křtitele a Ježíše Krista. V evangelijních příbězích o této dvojici postav můžeme nalézt jak mnoho podobností, tak ale i rozdíly, které ten novozákonní příběh od obou starozákonních dvojic odlišuje. Ačkoli se v této práci zabýváme primárně Starým zákonem, rozšířme na chvíli náš pohled i o novozákonní evangelia.

Samotný vzhled Jana Křtitele může připomínat vzhled Eliášův (Eliáš je popsán jako „...muž v chlupatém plášti a bedra měl opásaná koženým pásem“¹²⁵; Jan Křitel „byl oděn velbloudí srstí, měl kožený pás kolem boků...“¹²⁶). Ve druhém verši první kapitoly Markova evangelia je Jan Křitel označen jako posel („Hle, já posílám posla před tvou tvář, aby ti připravil

¹²⁴ „This present is delimited by Elijah's return. Upon his return, time will undergo a great upheaval during which the present will fold into the future. As Elijah departed the world at a geographic border, so he will return to mediate between generations at the border between present and future.“ HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, str. 141

¹²⁵ 2Kr 1,8 ČEP

¹²⁶ Mk 1,6 ČEP

cestu...“) podobně jako u Malachiáše Elijáš („*Hle, posílám k vám proroka Elijáše, dříve než přijde den Hospodinův veliký a hrozný.*“¹²⁷). U Matouše je Jan Křtítel s Elijášem přímo ztotožněn: „*A chcete-li to přijmout, on je Eliáš, který má přijít.*“¹²⁸ I svým poselstvím – tedy voláním k pokání – připomíná Jan starozákonní proroky.

S postavou Jana Křtitele souvisí další paralela. Podobně, jako je Jozue povýšen a stává se vůdcem Izraele až po smrti Mojžíše a Elijáš přejímá prorocký úřad po Elijášově nanebevzetí, tak i uvěznění a poprava Jana Křtitele souvisí s nástupem Ježíše do služby. Zřetelné je to v Markově evangeliu. Jakmile je Jan uvězněn, začíná Ježíš hlásat evangelium (1,14) a stejně jako předchozí následovníci i on pokračuje v tom, co činil jeho předchůdce, když vyzývá k pokání tak jako předtím Jan (1,15). O Janově popravě se u Marka zase dovídáme hned poté, co Ježíš vysílá své učedníky, kteří „*vyšli a hlásali k pokání*“¹²⁹. Korelace mezi uvězněním a úmrtím Jana Křtitele a Ježíšovou službou a jejím rozšiřováním je tak jasně čitelná. Navíc po textu o osudu Jana Křtitele následuje známý příběh o Ježíšově nasycení pěti tisíců – ten zajímavě koresponduje s příběhem, ve kterém Eliáš sytí lid chlebem (2Kr 4,42-44). To, že Ježíš činí podobný zázrak jako Eliáš (navíc hned po smrti svého „učitele“), paralelu mezi dvojicí Jan Křtítel – Ježíš a Eliáš – Eliáš dále prohlubuje.

Skrze Jana Křtitele je Ježíš u Jordánu „zasvěcen“ do služby. Zde jeho služba začíná – stejně, jako zde byl do úřadu uveden Jozue i Eliáš. Ježíš také podobně jako předchozí dva následovníci obdrží ducha, v tomto ale tkví i důležitý rozdíl – zatímco Jozue i Eliáš každý obdrželi ducha svého předchůdce, tak na Ježíše během křtu sestoupí Duch Svatý.¹³⁰ Ten sestoupí¹³¹ skrze „*rozevřená nebesa*“

¹²⁷ Mal 3,24 ČEP

¹²⁸ Mt 11,14 ČEP

¹²⁹ Mk 6,12 ČEP

¹³⁰ Mk 1,10

¹³¹ Nelze se ubránit dojmu, že sestupování Ducha Svatého a Ježíšovo ponoření se (tedy také sestoupení) do řeky vytváří aluzi na hebrejský kořen jména Jordánu (j-r-d) znamenající „sestupovat“.

(Mk 1,10), takže místo rozdělení vod dochází k rozdělení či protržení nebe. A dále – zatímco Jozue i Eliša Jordán překročili, Ježíš se do něj ponořil. Hraniční funkce Jordánu zůstává, mění se však sestupem Ducha Svatého a Ježíšovým ponořením z horizontální hranice na vertikální (podobně jako u Elijáše). Tento zdánlivě malý rozdíl má velké implikace. Osa, která od sebe dělila Izrael a ostatní země – vyvolený lid a pohany – nyní od sebe dělí nebe a zemi. Rachel Havrelock o tom píše:

„Propast, kterou Ježíš musí překlenout, není hranicí mezi Izraelem a ostatními zeměmi nebo mezi domovem a vyhnanstvím, je spíše hranicí mezi nebem a zemí. Ačkoli se souřadnice mění, Jordánem stále běží demarkační linie. Ježíš překonává propast mezi nebem a zemí v Jordánu, na nejdůležitější politické hranici Izraele.“¹³²

Tak, jako se kdysi formoval Izrael skrze přechod Jordánu, tak se později dle Ježíšova vzoru formuje nový Izrael skrze křest. Na křest ještě narazíme v příští kapitole. Stojí ale za zmínku fakt, že místo, kde se Bůh poprvé přiznal ke svému synovi známými slovy „*Ty jsi můj milovaný Syn, tebe jsem si vyvolil*“, tedy místo, kde se k naší velké radosti „to Boží“ naplno setkává s „tím lidským“, je dnes spíše známo jako trpká hranice plná vojáků a ostrážitosti.¹³³ O tom svědčí třeba to, že údajné místo křtu bylo v sedmdesátých letech Izraelem zaminováno.

¹³² „*The divide that Jesus must bridge is not the one separating the land of Israel from other lands or that separating home and exile, but rather the divide between heaven and earth. Although the coordinates change, the Jordan continues to draw the divide. Jesus negotiates the gap between heaven and earth at the Jordan, Israel's primary political border.*“ HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, str. 168

¹³³ To zaznamenávají i česká média, viz: *Izrael stavi na hranicich s Jordanskem nový plot. Kvůli teroristům a uprchlíkům*, Hospodářské noviny, 2015 [internet], navštíveno 25. 4. 2016, URL: <http://zahranicni.ihned.cz/blizky-vychod/c1-64562560-izrael-stavi-na-hranicich-s-jordanskem-novy-plot-kvuli-teroristum-a-uprchlikum>

Část min byla odstraněna až v roce 2011 a místo se tak stalo po čtyřiceti letech znovu přístupné.¹³⁴

Závěrečná spojitost mezi příběhy o Mojžíši a Jozuovi, Elijášovi a Elíšovi a Janu Křtiteli a Ježíši souvisí se jmény tří žáků či nástupců. Hebrejská jména pro Jozua (יְהוֹשֻׁעַ), Elíšu (אֵלִישָׁע) a Ježíšovo řecké jméno (Ἰησοῦς - helenizovaná a zkrácená forma יְהוֹשֻׁעַ) mají stejný kořen יָשַׁע. Tento kořen doslova znamená „přinést spásu, spásou obdarit, spasit, zachránit“.¹³⁵ To ukazuje na Boží spasitelské dílo konané skrze tyto postavy, které bylo nakonec dokonané v životě, smrti a vzkříšení Ježíše Krista.

5.5.5 Závěr

Jaká je tedy role řeky Jordán v příběhu o Elijášovi a Elíšovi v druhé kapitole Druhé knihy královské? V první řadě je to hranice pro obě postavy, u kterých dochází k nějaké změně – Eliáš nastupuje na Elijášovo prorocké místo a Eliáš je vzat do nebe. Usoudili jsme, že tento význam řeky koresponduje s významem, který řeka měla i v předchozích námi probíraných příbězích. Všimli jsme si i toho, že na návrat Elijáše ze Zajordání se stále čeká a že u této postavy je díky tomu přítomen silný apokalyptický tón.

Postupně jsme si také všímali zřetelných podobností (ale také i rozdílů) mezi třemi dvojicemi postav – mezi Mojžíšem a Jozuem, Elijášem a Elíšou a mezi Janem Křtitelem a Ježíšem Kristem. Jordán v příbězích všech těchto dvojic hraje hraniční roli, v tom novozákonním je však horizontální rovina hranice přetočena do vertikální polohy a řeka tak již neodděluje vyvolený lid a okolní pohany, ale nebe a zemi. Ježíš křtem v Jordánu tuto hranici překonává.

¹³⁴ *Israel removes landmines from Jesus baptism site*, The Christian Century, 2011, [internet], navštíveno 16. 4. 2016, URL: <http://www.christiancentury.org/article/2011-05/pilgrims-return-jesus-baptismal-site-israel-removes-landmines>

¹³⁵ PÍPAL, *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, str. 69

5.6 Uzdravení Naamána

Poslední biblický příběh, na který se krátce podíváme, je známý příběh o uzdravení Naamána v Jordánu. Je zapsán v páté kapitole druhé knihy Královské.

O Naamánovi se z textu dozvídáme, že to byl vlivný a úspěšný velitel aramejského vojska. Má však jeden zásadní problém – je postižen malomocenstvím. Při jednom z útočných nájezdů je Aramejci zajato izraelské děvčátko, které poté slouží Naamánově ženě. Té děvče poradí, aby se její muž setkal s prorokem, žijícím v Samaří, který by prý byl schopen Naamána uzdravit. Naamán se po domluvě se svým králem vydává na cestu, míří však místo k prorokovi k izraelskému králi. Ten, když si přečte dopis aramejského krále, který ho žádá o uzdravení svého služebníka, roztrhne své roucho se slovy: „*Jsem snad Bůh, abych rozdával smrt nebo život, že ke mně posílá někoho, abych ho zbavil malomocenství? Jen uvažte a pohleďte, že hledá proti mně záminku!*“¹³⁶

Prorok Eliša se o incidentu dozví a pozve Aramejce k sobě. Ten, když přijede, dostane od Elišova posla zprávu, že se má sedmkrát omýt v Jordánu – poté bude uzdraven. Naamánovi se tento pokyn nelíbí a rozhněvá se – o uzdravování měl úplně jiné představy a koupat se v nějaké zapadlé izraelské říčce se mu přičí. Má se již k odchodu, jeho služebníci ho ale přemlouvají, aby proroka přeci jen uposlechl, když už vážil takovou cestu. Služebníci jsou nakonec ve svém přesvědčování úspěšní a Naamán je po sedmeru ponoření se v Jordánu skutečně uzdraven.

Bohatý Aramejec se poté vydá za samotným Elišou. Cítí se mu zavázán a žádá po něm, aby od něj přijal nějaký dar. Eliša odmítne. Nakonec je to Naamán, který žádá – kromě uzdravení – ještě jeden dárek. Touží odvézt si tolik izraelské půdy, kolik jen uveze. Nechce totiž již po svém návratu domů obětovat aramejským bohům, ale jen Hospodinu. Elišova lakonická odpověď na tento

¹³⁶ 2Kr 5,7 ČEP

dotaz – „*Jdi v pokoji*“ (v. 19) – nám dovoluje pouze spekulovat, jestli tímto výrokem prorok se žádostí souhlasil, či ne.

Poté již Naamán odjíždí zpátky do Aramu. Elišův služebník Géchází si ale řekne, že když si Eliša nevzal žádnou odměnu, tak že on by si rád něco vzal. Dožene tedy ještě Naamána a přijme od něj stříbro a šaty. Uloží si získané věci doma, avšak Eliša o jeho nekalém skutku ví a řekne mu, že kvůli tomu, co učinil, na něm a na jeho potomstvu Naamánovo malomocenství navěky ulpí. Tak se i stane.

Tento příběh přináší do našeho tázání se po významu řeky Jordán několik nových prvků. Podívejme se, jaké to jsou.

5.6.1 Jordán jako místo uzdravení a předzvěst křtu

Naamán je pozoruhodná postava, která nás nutí klást si několik otázek. Byl to velitel aramejského vojska, tedy pohan, nepřítel Izraele. Text nám však říká, že „*skrze něho dal Hospodin Aramejcům vítězství*.“¹³⁷ Hospodin, Bůh Izraele, dal vítězství Aramejcům místo svému lidu. To svědčí o tom, že vztah Izraelců ke svému Bohu v té době zřejmě nebyl v pořádku. Druhá věc – pro příběh stejně tak závažná – souvisí s Naamánovým zdravotním stavem. Ten totiž také není zcela v pořádku. Dle knihy Leviticus je malomocný takřka ve stavu sociální smrti:

*„Malomocný, který je postižen, bude mít šaty roztržené, vlasy na hlavě neupravené, vousy zahalené a bude volat: »Nečistý, nečistý!« Po všechny dny, co bude postižen, zůstane nečistý. Je nečistý. Bude bydlet v odloučení, jeho obydlí bude mimo tábor.“*¹³⁸

¹³⁷ 2Kr 5,1 ČEP

¹³⁸ Lv 13,45-46 ČEP

Naamán se takto rozhodně nechová. Místo toho, aby byl odsunut na okraj společnosti, dostává se do centra dění, nebo přinejmenším získává hlavní roli v tomto příběhu. Můžeme namítnout, že židovská pravidla se na tohoto cizince nevztahují, nebo že se možná nejednalo přímo o malomocenství, ale nějakou podobnou, méně závažnou kožní nemoc. I tak bychom ale od nemocného čekali jistou izolaci.

Novou funkci Jordánu, který tento příběh přináší, je jeho uzdravovací vlastnost. Naamán se do něj sedmkrát ponoří a malomocenství je pryč. To připomíná další verš z knihy Leviticus z pasáže o očišťování malomocných: „*Stříkne [kněz] sedmkrát na očišťovaného od malomocenství a očistí ho.*“¹³⁹ V textu z knihy Leviticus se ale mluví o rituální čistotě, ne o faktickém uzdravení od nemoci. Je zajímavé, že Eliša tento jazyk z Leviticu přejímá. Zatímco všechny ostatní postavy v příběhu – izraelské děvče, aramejský král, bezejmenný izraelský král i sám Naamán používají frázi „zbavit malomocenství“ (מַסַּף וְתַעֲרַצְמָ), Eliša užívá frázi „umyj se a budeš čist“ (רַחֵץ וְטָהַר).

Naamán je tedy jak uzdraven, tak i očištěn. V řece je skryt velký potenciál – poté, co se Naamán do Jordánu ponořil, dočítáme se, že „*jeho tělo bylo opět jako tělo malého chlapce.*“¹⁴⁰ Naamánovo uzdravení je v textu popsáno jako znovuzrození. Nepřekvapí nás proto, že tento motiv ponoření se do Jordánu a následného uzdravení byl široce přijímán raným křesťanstvím. „*V kontextu evangelií a raných křesťanských interpretací je Naamánovu trápení a jeho nemoci obecně rozuměno jako vnějším znakům hříchu.*“¹⁴¹ Ke spojení mezi

¹³⁹ Lv 14,7 ČEP

¹⁴⁰ 2Kr 5,14b ČEP

¹⁴¹ „*In the contexts of the Gospels and early Christian interpretation, Naaman's affliction and sickness in general are understood as outward signs of sin.*“ HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, str. 185; „*Malomocenství se ukazuje být vnějším výrazem jakésu duchovní rozpolcenosti. Projevuje se skvrnami, což naznačuje, že malomocný je poskvrněný. Být duchovně rozpolcený neboli poskvrněný znamená být nečistý. Tuto nečistotu nelze smýt, neboť roste zevnitř. Malomocenství je tedy vnější projev vnitřní nečistoty.*“ BENEŠ, Jiří. *Eliša*, Praha: Advent-Orion, 2011, str. 108

Naamánovým příběhem a rituálem křtu přispívá i řecké slovo βαπτισο použité v Septuagintě při překladu hebrejského **לָבַט** (namáčet, namočit, ponořit se¹⁴²; v. 14). V ostatních starozákonních výskytech je toto sloveso v Septuagintě přeloženo slovesem βαπτω, v Naamánově příběhu je ovšem jedinkrát přeloženo slovesem βαπτισο, které je v Novém zákoně tak úzce spjaté se křtem.

Řeka Jordán se tak i díky tomuto příběhu stala v křesťanství symbolem znovuzrození a křtu. Poutníci z celého světa k řece dodnes putují, aby v ní mohli být pokřtěni či aby si u ní svůj křest mohli připomenout.

Uzavřeme tuto podkapitolu úryvkem z jednoho kázání Řehoře z Nyssy:

„Když syrský Naamán, který měl lepru, přišel k Elišovi jako pokorný prosebník, Eliša očistil nemocného muže umytím v Jordánu. Tímto jasně naznačil to, co přišlo později – jak obecně použitím vody, tak i konkrétně ponořením do řeky. Jordán, jako jediná z řek, přijala první plody posvěcení a požehnání, a proto přináší ve svém proudu do celého světa milost křtu.“¹⁴³

5.6.2 Jordán jako místo smíření

Řeka Jordán má ale v Naamánově příběhu kromě místa uzdravení a předzvěsti křtu další význam. Slouží jako místo smíření, či alespoň vzájemného přiblížení se dvou zneprátelených stran (to jsme již zaznamenali i u Davidova příběhu). Jestliže v ostatních příbězích Jordán funguje spíše jako hranice oddělující vyvolený lid od ostatních národů, v příběhu o Elišovi a Naamánovi je tato rozdělovací vlastnost řeky na ústupu.

¹⁴² PÍPAL, *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, str. 60

¹⁴³ Překlad z anglického překladu: „When Naaman the Syrian, who was diseased with leprosy, had come to him [Elisha] as a suppliant, he cleansed the sick man by washing him in the Jordan, clearly indicating what should come, both by the use of water generally, and by the dipping in the river in particular. For Jordan alone of rivers, receiving in itself the first-fruits of sanctification and benediction conveyed in its channel to the whole world, as by itself, the grace of Baptism.“ ŘEHOŘ Z NYSSY, *In diem luminum (De baptismo Christi)*, 5,522 in JENSEN, R., *Living Water: Images, Symbols, and Settings of Early Christian Baptism*, Supplements to Vigiliae Christianae, v. 105. Leiden: Brill, 2011, ProQuest ebrary.

Na začátku příběhu se dozvídáme, že Izrael byl v té době s Aramem ve válce. Je pravděpodobné, že Naamán, jakožto velitel aramejského vojska, byl účasten onoho nájezdu, během kterého Aramejci zajali ono izraelské děvčátko. Je tudíž možné, že mezi Naamánovou nemocí a jeho útokem na Izrael je spojení.

„Zdá se, že Naamánovo malomocenství je vhodným trestem za jeho přečin. Protože unesením člena izraelského lidu způsobil, že izraelské hranice trpí, hranice jeho vlastní kůže začne trpět vypuknutím nemoci.“¹⁴⁴

Mohli bychom říci, že Naamán poté, co ublíží Izraeli, je poslán zpátky na místo, kde ke zranění došlo, aby mohlo dojít ke smíru. Jeho ponoření se do izraelské řeky je symbolickým aktem smíření. To je možná také důvod, proč se tomuto vstupu do řeky brání. „*Cožpak nejsou damašské řeky Abána a Parpar lepší než všechny vody izraelské?*“¹⁴⁵ Naamán se před izraelskou řekou nechce sklonit, nechce uznat její kvality. To zřejmě vycítí i jeho služebníci. Oslovují ho „otče“ a domlouvají mu, aby se do řeky ponořil. Chytře ve své parafrázi Elišova pokynu nezmiňují žádné konkrétní vodstvo. „*Přece ti řekl: »Omyj se, a budeš čist.«*“¹⁴⁶ Bez žádné zmínky o geografii či národnosti nepředstavuje pokyn pro Naamána již žádné nebezpečí.¹⁴⁷

Tím, že se do řeky sedmkrát ponoří, překračuje Naamán hranici mezi oběma národy. Dochází k uzdravení a očištění. Dochází také k jakési konverzi – Naamán Elišovi říká: „*Hle, poznal jsem, že není Boha na celé zemi, jenom v Izraeli.*“¹⁴⁸ U Eliši ale k velké změně postoje nedochází – odmítá přijmout dar a jeho odpovědi jsou stručné. Alespoň s Naamánem ale vůbec mluví – při

¹⁴⁴ „*It seems that Naaman's leprosy is a punishment to fit his crime. Because he caused the borders of Israel to bleed, so to speak, by carrying off its members into Aramean captivity, an outbreak violates the boundary of his skin.*“ HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, str. 177

¹⁴⁵ 2Kr 5,12a ČEP

¹⁴⁶ 5,13b ČEP

¹⁴⁷ HAVRELOCK, *River Jordan: the mythology of a dividing line*, str. 179

¹⁴⁸ 2Kr 5,15b ČEP

předchozí Aramejcově návštěvě za ním Eliša poslal svého služebníka a sám se ke kontaktu s ním neměl (v. 10).

Před odjezdem ještě Naamán žádá o izraelskou půdu, aby si mohl, až se vrátí domů, postavit oltář Hospodinu. Došlo u něj ke změně víry, nedochází však ke změně identity – Aramejec Naamán nemůže přestat být Aramejcem Naamánem, který má povinnost klanět se svému národnímu bohu. Eliša jeho žádost neadresuje, odpovídá stručným požehnáním – „*jdi v pokoji*“. Naamán svou žádostí ukazuje, že rozpoznává zvláštnost izraelské země. Vidí, že země za Jordánem je odlišná od té před Jordánem. Skrze kontakt s touto hraniční řekou poznává, že země za řekou je Boží dar svému lidu, země svatá stejně tak, jako je svatý Boží zákon (viz 5.2.2 Dar země a dar Zákona). Naamán si proto chce alespoň kousek této svaté, čisté země odvést s sebou. Z Elišovy stručné odpovědi ale není zcela zřejmé, zda je Naamánově žádosti vyhověno.

Nakonec se tedy mnoho věcí nemění – Naamán je sice uzdraven, vrací se ale zpátky domů, odkud bude nadále vést boje proti Izraeli. Děvče zřejmě dál zůstává v jeho zajetí. Příběh je uzavřen Géchazího trestem za to, že se za Naamánem vrátil pro několik cenností. Je mu dán stejný trest jako předtím Aramejci – malomocenství. Vyprávění tedy končí v bodě, kdy je cizinec od malomocenství uzdraven, zatímco Izraelita jím bude navěky trpět. To dále stírá rozdíly mezi cizincem a místním – mezi Izraelci a ostatními národy.

5.6.3 Závěr

V tomto posledním pohledu na řeku Jordán ve Starém zákoně se nám tato řeka ukazuje v novém světle. Řeka v příběhu o Elišovi a Naamánovi projevuje svou léčivou moc. Tím také odkazuje na svůj novozákonní význam, kde Jordán figuruje jako řeka značící křest a nový život. Jordán v příběhu pokračuje ve své roli hranice, tentokrát je však tato mezní funkce potlačena – řeka dovoluje, aby omytím se v ní Naamán hranici mezi Izraelci a Aramejci symbolicky překročil.

Řeka se tak stává i symbolem smíření. V kapitole pojednávající o politické historii řeky jsme mohli vidět hloubku sporů, které se o Jordán od dvacátého století táhnou až do dnešních dnů. Tato smírčí role Jordánu proto působí čerstvě, nově. Aktuální situace na Blízkém východě je nepřehledná a není lehké ve dlouholetých sporech ukázat na viníka. Přál bych si proto, aby si zúčastněné strany vzaly příklad z funkce Jordánu, kterou nám tento příběh o setkání dvou nepřátelských stran nabízí, spíše než aby Jordán nadále sloužil jako demarkační hranice, která státy rozděluje.¹⁴⁹

5.7 Shrnutí biblické funkce řeky Jordán

Příběhem o Naamánovi se dostáváme již téměř na konec této práce. Nyní je na čase shrnout, k čemu jsme vlastně došli. Nejprve se podíváme, jaké významy, role a funkce řeky Jordán jsme v literatuře Starého zákona objevili. Poté se v další podkapitole tyto nálezy pokusíme srovnat s tím, čím jsme se zabývali zejména ve druhé a třetí kapitole, tedy s faktickými přírodovědnými a historickými danostmi řeky Jordán.

Funkce řeky Jordán, která se v našich pěti příbězích ozývala nejhlasitěji, byla funkce hraniční. Jordán jako hranice – na tuto roli jsme naráželi téměř na každém kroku. Nejvíce byla vidět hned v prvním textu o přechodu Jordánu izraelským lidem, vedeným Jozuem. V něm od sebe řeka dělila více věcí – exil od domova, lid putující od lidu usazujícího se, hledání domoviny od jejího konečného nalezení... V prvé řadě tedy řeka jak geograficky, tak symbolicky dělí území Božího vyvoleného lidu od okolních národů. To v příběhu značí i dvanáct

¹⁴⁹ Toto mé zbožné přání stojí v kontrastu s výroky Benjamina Netanjahu (premiéra státu Izrael) z roku 2011: „*Naše obranná hranice je zde, na řece Jordán, stejně jako obranná linie... Naše obranná linie začíná tady a není k ní žádná alternativa.*“ Z úst Mahmúda Abbáse, nynějšího prezidenta Státu Palestina, však zaznívá: „*Nemůžeme dojít k politickému řešení bez palestinského smíření.*“ The Jerusalem Post: *IDF (Israel Defense Force) will remain along Jordan River, PM (Prime Minister) insists*, 2011 [internet], <http://www.jpost.com/Defense/IDF-will-remain-along-Jordan-River-PM-insists>, navštíveno 22. 4. 2016

kamenů, postavených na západním břehu řeky. Dar zaslíbené země za řekou Jordán je také v příběhu srovnáván s darem Tóry. Země tak získává stejný status a důležitost jako Mojžíšův Zákon a bude již navždy pevně spojena s identitou izraelského lidu. S dalším zeměpisným významem jsme se setkali i v dalších příbězích, například když Gedeón překročením Jordánu opustil Izrael a šel pronásledovat nepřátelské Midjánce na jejich území.

Jak již ale víme, tato hraniční funkce se netýká pouze geografie. Řeka tvoří i mez mezi „starým“ Jozuem a „novým“ Jozuem, tedy mezi obdobím, kdy Jozue byl pravou rukou Mojžíše a dobou, kdy se stává vůdčí osobou izraelského lidu. Tuto vlastnost Jordánu jsme nazývali transformační a je jasně zřetelná u každého z námi sledovaných příběhů. Gedeon při pobytu v Zajordání dostane nabídku kralovat v Izraeli, David získá zpět ztracený trůn, Eliša je Elijášem ustanoven jako prorok, Elijáš je vzat do nebe, Naamán je v řece uzdraven a očištěn a dochází u něj k určité konverzi. U všech těchto postav dochází během přechodu Jordánu nebo po něm ke změně jejich stavu, hodnosti nebo autority a řeka tak tvoří hranici mezi starým a novým stavem každé z postav.

Další role řeky s touto transformační vlastností úzce souvisí a dále ji konkretizuje. Jedná se o předávání úřadu, resp. o jmenování nástupce. V celé Bibli jsme našli tři proroky-učitele, kteří svého žáka jmenují u Jordánu či přímo v něm. Mojžíš určí Jozua jako svého nástupce před tím, než Jozue Jordán překročí na západ, zatímco samotný Mojžíš zůstává na jeho východní straně a umírá; Elijáš Elišu iniciuje po zázračném překročení Jordánu na východ a sám je vzat do nebe, zatímco Eliša Jordán zpět překračuje stejným způsobem; Jan Křtitel Ježíše křtí v Jordánu a nedlouho poté je zatčen a později popraven. Je zajímavé, že na hoře Proměnění je to právě Mojžíš s Elijášem, kdo se Ježíšovi a učedníkům zjeví. Tím se Ježíš dostává ze společnosti žáků-nástupců do společnosti oněch velkých proroků-učitelů.

Dvakrát jsme se také setkali s tím, že Jordán sloužil jako ukazatel, skrze který lidé mohou Boha poznat. V příběhu z knihy Jozue jsme se dočetli, že Hospodin

vody Jordánu vysušil proto, „*aby poznaly všechny národy země, jak mocná je ruka Hospodinova, a abyste se báli Hospodina...*“¹⁵⁰ K připomínce toho, co Hospodin pro Izrael udělal, slouží i kamenný památník. Druhé místo, kde se s touto rolí Jordánu jakožto šířitele znalosti Boha setkáváme, je v Naamánově příběhu. V něm Naamán poté, co je v řece uzdraven a očištěn, říká: „*Hle, poznal jsem, že není Boha na celé zemi, jenom v Izraeli.*“¹⁵¹ Používá při tom stejné sloveso, které zazní předtím v knize Jozue, sloveso **יָדַעַתִּי**. Řeka Jordán tak slouží i jako znamení ukazující na Hospodina, jehož poznání vede k transformaci (Naamánovo poznání, že „*není Boha na celé zemi, jenom v Izraeli*“, jde ruku v ruce s jeho uzdravením).

Poslední význam řeky Jordán je její smírčí a uzdravující role, které jsme si všimli ve dvou příbězích. Davidův návrat do Jeruzaléma přes Jordán je značen třemi rozhovory, z nichž dva končí smířením mezi Davidem a někým, kdo stál předtím proti němu (ať už skutečně, nebo dle pomluvy; ve třetím rozhovoru žádného smíření potřeba nebylo). Zásadněji lze tuto role vidět v Naamánově příběhu. V něm můžeme uzdravení spatřit v několika úrovních – v první řadě v uzdravení Naamána od malomocenství. Dále – tím že Naamán přemůže svou hrdost a ponoří se do řeky Jordán, dochází k určitému smíření (tedy uzdravení vztahu) mezi Naamánem a Elíšou, jejichž národy byly v té době ve válce. Naamán je také umytím se v Jordánu nejen uzdraven, ale i rituálně očištěn, a po koupeli dochází k poznání Boha Izraele – je tedy i do jisté míry smířen s Bohem. Naamánovo ponoření se do Jordánu také předznamenává jak novozákonní Ježíšův křest, tak i křest každého křesťana. Křest rovněž zvěstuje smíření člověka s Bohem.

¹⁵⁰ Joz 4,24

¹⁵¹ 2Kr 5,15

5.8 Biblický a současný Jordán

Jaký je tedy vztah mezi těmito biblickými významy řeky Jordán a mezi tím, jakou roli řeka hraje dnes? Jak se to, jaká tato řeka je, odráží v biblické literatuře a naopak?

Určili jsme, že hlavní starozákonní význam řeky se skrývá v její hraniční funkci. V kapitole, zabývající se historií řeky Jordán, jsme ale mohli vidět, že tento význam si řeka drží dodnes. Stejně, jako řeka dělila národy v Bibli, tak je dělí i ve 20. a 21. století. Ačkoli její hloubka ani šířka nepředstavují velkou fyzickou překážku – zvláště v této době, kdy je voda řeky tak intenzivně využívána k zemědělství – řeka stále tvoří hranici mezi izraelským a arabským světem. Její voda se tak stává předmětem mnoha sporů, jelikož lidé na obou stranách řeky si na ni kladou nárok. Viděli jsme však – jak v Bibli, tak i v několika příkladech mezinárodní spolupráce – že Jordán může hrát i opačnou, smířčí roli. Naším přáním tedy může být, aby tato role nad tou rozdělující v budoucnu převládala. Snad i skrze špatnou vodohospodářskou situaci v regionu, která vyžaduje úzkou mezinárodní spolupráci, by řeka mohla hrát klíčovou roli v budování vzájemné důvěry a mohla by se z ní tak znovu stát řeka smíření.

Hraniční role Jordánu má také dodnes značný význam pro sionistické hnutí. To bere zaslíbení a dar země na západ za Jordánem vážně. Hlavním cílem tohoto hnutí bylo a je přesídlení Židů do אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, do země izraelské. Hnutí zdůrazňuje roli a dar zaslíbené země, která tak pro identitu Izraele má mnohdy větší význam než dar Tóry.

V biblické literatuře má řeka také výrazný transformační rys. I dnes můžeme tento význam vidět ve křtu, jehož se Jordán stal v křesťanství symbolem. Křest souvisí s pokáním, tedy změnou smýšlení, doslova „otočením se“ (řec. μετανοέω). Jordán je tak symbolem změny a transformace dodnes. Sílu tohoto

symbolu můžeme vidět i na množství poutníků, kteří se každoročně vydávají na cesty na údajná místa Ježíšova křtu.¹⁵²

Několik otázek, na které není jednoduché odpovědět, nabízí nynější ekologický stav řeky. V jedné z předchozích kapitol jsme zjistili, že řeka je ve velmi špatném stavu. Řeka slouží ve svém dolním toku spíše jako špinavá odpadní stoka. Přitom Naamán je v řece očištěn. Jak by se ale na koupel v této řece tvářil dnes? Už v jeho starozákonním příběhu se mu do řeky moc nechtělo (předpokládám však, že spíše z důvodu národní hrdosti než proto, že by řeka byla již tehdy znečištěná). A byl by v řece vůbec dostatek vody pro jeho ponoření? Jak jsme uvedli výše, Jordán se později v křesťanství stává symbolem křtu, tedy také jistého očištění. Dnes přitom ponoření se do Jordánu vyvolává spíše strach o zdravotní stav křtěnce.¹⁵³ Čím to je, že lidé nechali stav řeky, která má tak velký náboženský význam jak pro křesťany, tak i pro židy a do jisté míry i muslimy, dojít tak daleko? Tyto ekologické úvahy jdou za rámec mé práce, stojí o všem za to nad nimi přemýšlet.

¹⁵² Např. na místo zvané Al-Maghtas (Bethany beyond Jordan – Betánie za Jordánem) na Jordánském břehu přijde každý rok kolem 400,000 poutníků. PEPPARD, *Troubling waters*, str. 117

¹⁵³ *Křtění v řece Jordán je ohroženo, biblický tok je už příliš špinavý*, iDnes, 2010 [online], navštíveno 24. 4. 2016, URL: http://zpravy.idnes.cz/krteni-v-rece-jordan-je-ohrozeno-biblicky-tok-je-uz-prilis-spinavy-1ch-/zahranicni.aspx?c=A100727_084725_zahranicni_ipl

6. Závěr

V úvodu této práce jsem si položil za cíl vyzkoumat, jaká je funkce řeky Jordán ve Starém zákoně a v jakém vztahu tato biblická řeka Jordán stojí k té řece Jordán, která v Izraeli teče dnes. Jak jsem v průběhu psaní práce zjistil – a jak si, doufám, uvědomil i čtenář – určit význam a funkci řeky Jordán ve Starém zákoně i mimo něj není úplně jednoduché. Řeka hrála, hraje a zřejmě i bude hrát rozličné a často i navzájem proti sobě jdoucí role. Jordán v Bibli i mimo ni tvoří jen těžko překonatelnou hranici a mez; na druhou stranu její zdoání vede k velké změně a transformaci. Je to hranice rozdělující, záminka ke sporům; na druhou stranu je to hranice značící smíření a uzdravení. Je to místo odmítnutí, vymezení se vůči někomu; na druhou stranu je to místo přijetí. Je to řeka znečištění, poskvrnění, místo ekologické katastrofy; na druhou stranu je to místo očištění. U Jordánu zemřel Mojžíš a Eliáš byl vzat do nebe; na druhou stranou je v něm Naamán (a symbolicky i každý křtěnec) znovuzrozen.

Význam a funkce řeky Jordán se tedy snad nakonec skrývá právě v dialektickém vztahu těchto několika protichůdných pojmů. Hranice a smíření; odmítnutí a přijetí; znečištění a očištění; smrt a znovuzrození.

To ale není poslední paradox vážící se k řece Jordán. Ze svědectví Bible víme, že Bůh si často vybírá ty slabé a malé, aby pro něho vykonali něco velkého a slavného. To stejné platí i o řece Jordán. Tato nevelká řeka je ve svém suchém regionu ztotožňována se životem. Skrze Národní rozvaděč Jordán pomáhá zásobovat vodou velkou část Izraele. Toto požehnání, kterým řeka je, ovšem má svou cenu – řeka se postupně zmenšuje a Mrtvé moře, do kterého ústí, vysychá. Stále se ale jedná o řeku, kterou si Bůh vyvolil, aby se stala velkým symbolem – symbolem změny, svobody, nového života a Boží spásy. Nám nezbyvá než věřit, že se tímto symbolem stane i ve 21. století, kdy je spojována spíše s konflikty, znečištěnou přírodou a spory mezi Izraelci a Palestinci.

Rád bych tuto práci uzavřel Žalmem 133, který se k mému vlastnímu překvapení s trochou nadsázky k našemu tématu hodí:

Jaké dobro, jaké blaho tam, kde bratři bydlí svorně! Jako výborný olej na hlavě, jenž kane (doslova „sestupuje“ – ירד) na vous, na vous Áronovi, kane (ירד) mu na výstřih roucha. Jak chermónská rosa (Jordán pramení pod horou Chermón z jejích tajících sněhů), která kane (ירד) na sijónské hory. Tam udílí Hospodin své požehnání, život navěky.

Žalm 133

Seznam literatury

- ADAMS, Russell, ed. *Jordan: An Archaeological Reader*. Bristol: Equinox Publishing Ltd, 2008, ProQuest ebrary
- AULD, A. *Joshua, Judges, and Ruth*. Philadelphia: Westminster Press, 1984, Daily study Bible series, ISBN 06-642-4576-5.
- BENEŠ, Jiří. *Eliša*. Vyd. 1. Praha: Advent-Orion, 2011, ISBN 978-80-7172-920-4
- Encyclopædia Britannica Online*, "Jordan River" [online], navštíveno 3. 3. 2016, URL: <http://www.britannica.com/place/Jordan-River>
- FARDOUS, Abdel-Nabi a kol., *Jordan National Report*, The Hashemite kingdom of Jordan – Ministry of Agriculture, 2004 [internet], navštíveno 26. 4. 2016, URL: http://www.iwmi.cgiar.org/assessment/files_new/research_projects/ICBA%20NationalReport_Jordan.pdf
- FLAVIUS, Josephus. *Válka židovská*. Překlad Jaroslav Šonka, Jaroslav Havelka. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1171-4
- GUNKEL A., LANGE J. *New insights into the natural variability of water resources in the Lower Jordan River Basin*. Water Resources Management, 2012 [internet], navštíveno 23. 4. 2016, URL: https://www.researchgate.net/publication/226359830_New_Insights_Into_The_Natural_Variability_of_Water_Resources_in_The_Lower_Jordan_River_Basin
- HAVRELOCK, Rachel S. *River Jordan: the mythology of a dividing line*. London: University of Chicago Press, 2011, ISBN 02-263-1957-1.
- HÉRODOTOS, *Dějiny*. Překlad: Jaroslav Šonka, Praha: Odeon, 1972.
- HOBBS, T. R., *Word biblical commentary: 2 Kings*. Waco, Tex: Word Books, 1985, ISBN 08-499-0212-6.
- HUTTON, Jeremy M.. *The Transjordanian Palimpsest*. De Gruyter, 2009, ProQuest ebrary.

Israel removes landmines from Jesus baptism site, The Christian Century, 2011, [internet], navštíveno 16. 4. 2016, URL: <http://www.christiancentury.org/article/2011-05/pilgrims-return-jesus-baptismal-site-israel-removes-landmines>

Izrael staví na hranicích s Jordánskem nový plot. Kvůli teroristům a uprchlíkům, Hospodářské noviny, 2015 [internet], navštíveno 25. 4. 2016, URL: <http://zahranicni.ihned.cz/blizky-vychod/c1-64562560-izrael-stavi-na-hranicich-s-jordanskem-novy-plot-kvuli-teroristum-a-uprchlikum>

JENSEN, R., *Living Water: Images, Symbols, and Settings of Early Christian Baptism*, Supplements to Vigiliae Christianae, v. 105. Leiden: Brill, 2011. ProQuest ebrary.

KAPTIJN, Eva, *Life on the Watershed: Reconstructing Subsistence in a Steppe Region using Archaeological survey: A Diachronic Perspective on Habitation in the Jordan Valley*. Leiden: Sidestone Press, 2009, ProQuest ebrary

Křtění v řece Jordán je ohroženo, biblický tok je už příliš špinavý, iDnes, 2010 [online], navštíveno 24. 4. 2016, URL: http://zpravy.idnes.cz/krteni-v-rece-jordan-je-ohrozeno-biblicky-tok-je-uz-prilis-spinavy-1ch-zahranicni.aspx?c=A100727_084725_zahranicni_ip1

LIPCHIN, Clive, Deborah SANDLER a Emily CUSHMAN. *The Jordan River and Dead Sea Basin: cooperation amid conflict*. Dordrecht: Springer in cooperation with NATO Public Diplomacy Division, 2009. NATO science for peace and security series. ISBN 90-481-2989-3.

PEPPARD, Christiana Z., *Troubling waters: the Jordan River between religious imagination and environmental degradation*, Journal of Environmental Studies and Sciences, 2013

PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. Vyd. 4. Praha: Kalich, 2006. ISBN 80-701-7029-8.

PLINIUS starší (Gaius Plinius Secundus), *Naturalis Historia*, Kniha V, 15 [internet], navštíveno 27. 4. 2016, URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/5*.html

- PRESSLER, Carolyn. *Joshua, Judges, and Ruth*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2002. ISBN 06-642-5526-4.
- PRITCHARD, James B. *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament* (ANET), 3. ed., Princeton University Press, 1969
- ROBINSON, Gnana. *Let us be like the nations: a commentary on the books of 1 and 2 Samuel*. Edinburgh: Handsel Press, 1993, ISBN 18-718-2828-7
- SAMUELS, R. a kol., *Extreme value indicators in highly resolved climate change simulations for the Jordan River area*, Journal of Geophysical Research 2011, URL:
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1029/2011JD016322/full>
- SMIATEK, G., KUNSTMANN, H. and HECKL, A., *High-resolution climate change simulations for the Jordan River area*, Journal of Geophysical Research 2011, URL:
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1029/2010JD015313/full>
- THOMPSON, Henry O., „*Jordan River*“, The Anchor Bible Dictionary, 3:953-958
- The National Water Carrier*, The Jewish Agency for Israel [internet], navštívěno 22. 4. 2016, URL:
<http://www.jewishagency.org/six-day-war/content/24333>
- WALDOKS, Ehud Zion. *Inside the National Water Carrier*. The Jerusalem Post, 2008. URL:
<http://www.jpost.com/Israel/Inside-the-National-Water-Carrier>